Vol 39 (1980)

39-40

Ελευθερία Καρνάβου

doi: [10.12681/grsr.564](https://doi.org/10.12681/grsr.564)

Copyright © 1980, Ελευθερία Καρνάβου

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](#).

To cite this article:

Καρνάβου Ε. (1980). Κρατικός παρεμβατισμός και το οικιστικό πρόβλημα: Η περίπτωση Castells. *The Greek Review of Social Research*, 39, 433–449. <https://doi.org/10.12681/grsr.564>

κρατικός παρεμβατισμός καί τό οίκιστικό πρόβλημα

Η περίπτωση Castells

της
Έλευθερίας Καρνάβου

Αρχιτέκτονας - Πολεοδόμος

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Από τό τέλος της δεκαετίας του '60 άρχισαν, στη Γαλλία κυρίως, νά μπαίνουν οί βάσεις της άμφισβήτησης της μέχρι τότε προβληματικής, θεωρητικής και μή, γύρω άπ' τά οίκιστικά προβλήματα και τό κοινωνικό περιεχόμενο των κρατικών έπεμβάσεων γιά τήν αντιμετώπιση των προβλημάτων αυτών. Τά πρώτα άρθρα του Castells (1969) και τό βιβλίο του *La question urbaine* αποτελούν τίς πρώτες συστηματικές προσπάθειες στό χώρο αυτό, άν εξαίρεσει κανείς τή δουλειά του H. Lefebvre. Η προσπάθεια αυτή συνεχίζεται σήμερα στη Γαλλία όσο και στην Άγγλία, Γερμανία, Άμερική και άλλοι, αλλά εξακολουθεί νά βρίσκεται ακόμη σέ πολύ άρχικό στάδιο. Μιά δεύτερη θεωρητική προσπάθεια πού έχει διανύσει τό ίδιο χρονικό διάστημα χαρακτηρίζεται από τήν αναβίωση της μαρξιστικής θεωρίας του κράτους, πού άρχίζει μέ τή δουλειά του R. Miliband (1968) και του N. Πουλαντζά (1968). Άν λάβουμε ύπ' όψη τους τρέχοντες διαχωρισμούς και τίς όριοθετήσεις των κοινωνικών επιστημών, ή πρώτη προσπάθεια ανήκει στό χώρο της κοινωνιολογίας μέ συμβολή της γεωγραφίας και της οικονομίας, ενώ ή δεύτερη στό χώρο της πολιτικής έπιστήμης.

Σ' αυτό τό άρθρο θά κάνουμε κριτική άνασκόπηση της δουλειάς του Castells πού άσχολεϊται ειδικότερα μέ τά οίκιστικά προβλήματα, τό σχεδιασμό (πολεοδόμικό ή και περιφερειακό) και τήν κριτική του. Στό βαθμό πού ό σχεδιασμός δέν είναι παρά μία μορφή κρατικής επέμβασης, αυτό τό άρθρο, και κατά συνέπεια και ή κριτική μας, άσχολεϊται μέ τό πρόβλημα του καπιταλιστικού κράτους. Η συστηματική όμως σύνδεση της θεωρίας του κράτους και των θεωριών, ή των θεωρητικών διατυπώσεων, γύρω από τό σχεδιασμό εξακολουθεί νά παραμένει άνεκπλήρωτος στόχος. Στό άρθρο αυτό θά προσπαθήσουμε νά έντοπίσουμε μερικές άπ' τίς άδυναμίες και τά έρωτηματικά πού προκύπτουν άπ' τήν άτελή γεφύρωση και τήν άνιση ανάπτυξη των δύο τομέων.

Η βιβλιογραφία στην όποία θά αναφερθούμε είναι κυρίως γαλλική και κατά δεύτερο λόγο άγγλική· καλύπτει τή δεκαετία του '70 και τό τέλος της δεκαετίας του '60, και σχετίζεται άμεσα ή έμμεσα μέ τόν προσδιορισμό των συνθηκών και της φύσης των προβλημάτων πού προκαλούν τήν επέμβαση του κράτους στό οίκιστικό έπίπεδο· άπορρίπτει τίς καθαρά τεχνοκρατικές έρμηνείες του σχεδιασμού πού πολύ συχνά σχετίζονται μέ τή θεωρητική άντίληψη «της κοινωνίας των συνεργαζομένων πολιτών» (*consensus theories*), μία άντίληψη τήν όποία επίσης άπορρίπτει. Θά πρέπει νά υπογραμμίσουμε τόν έξαιρετικά σημαντικό και πρωτοποριακό ρόλο της γαλλικής μαρξιστικής βιβλιογραφίας—συμπεριλαμβανομένης και της δουλειάς του Castells—στην ανάπτυξη αυτού του θεωρητικού χώρου.

Η ανάπτυξη του θεωρητικού πλαισίου γιά

τήν ουσιαστική κοινωνική κριτική του σχεδιασμού (περιεχομένου, στόχων και επιπτώσεων) σε χώρες όπως η Αγγλία ακολουθεί με μεγάλη διαφορά φάσης απ' τη θεσμοθέτησή του. Χώρες όπως η Ελλάδα, όπου ο σχεδιασμός βρίσκεται στη διαδικασία της θεσμοθέτησής του, έχουν τη δυνατότητα να επωφεληθούν απ' αυτή τη διαφορά φάσης. Αντίστροφα, η μελέτη της οικιστικής πραγματικότητας και των οικιστικών επεμβάσεων σε χώρες σαν την Ελλάδα (διαφορετικό στάδιο εκβιομηχάνισης και εξαστισμού, διαφορετικά θεσμικά πλαίσια) είναι απαραίτητη για την προώθηση και επεξεργασία του θεωρητικού πλαισίου.

είσαγωγή

Στό βιβλίο του *Τά προβλήματα των πόλεων* ο M. Castells (1972, 1977) σκοπεύει σ' ένα διττό στόχο: από τη μία να άποκηρύξει τις ιδεολογικές συζητήσεις που πλαισιώνουν τα προβλήματα των πόλεων, από την άλλη να διαμορφώσει θεωρητικά εργαλεία για την κατανόηση και την έρμηνεια των προβλημάτων αυτών (Castells, 1972, σελ. 10).

Σ' αυτήν την εργασία υποστηρίζουμε ότι ένα μεγάλο μέρος της συνεισφοράς του Castells σχετικά με το β' στόχο—συγκεκριμένα, η εννοιολογική σύλληψη των οικιστικών προβλημάτων, ο όρισμός του οικιστικού σχεδιασμού και η έννοια του «αστικού συστήματος»—συγκλίνει με όρισμένες ιδεολογικές φορτισμένες θεωρητικοποιήσεις.¹

Η έπιχειρηματολογία σ' αυτήν την εργασία αναπτύσσεται σε τέσσερα μέρη: στο 2ο, 3ο και 4ο μέρος η δουλειά του Castells (1969, 1972, 1977) υποβάλλεται σε θεωρητική και έμπειρική κριτική. Στο 1ο μέρος περιγράφουμε μία συγκεκριμένη προβληματική που πλαισιώνει το σχεδιασμό στην Αγγλία, υπογραμμίζουμε τον εννοιολογικό εκλεκτικισμό που τη χαρακτηρίζει και έπιχειρούμε να δείξουμε τις ιδεολογικές του συνέπειες. Οι αναλογίες και όμοιότητες ανάμεσα σ' αυτήν την προβληματική και στην προσέγγιση του Castells διαφαίνονται στην πορεία της ανάλυσης σ' όλα τα μέρη της εργασίας. Παρ' όλες τις διαφορές—που συχνά έχουν μόνο ρητορικό και διαβεβαιωτικό χαρακτήρα απ' την πλευρά του Castells—οι όμοιότητες ανάμεσα στις δύο προσεγγίσεις αντανακλούν την

κοινή αντίληψη της (καπιταλιστικής) παραγωγής σάν τεχνικής διαδικασίας και τον καθορισμό των κοινωνικών τάξεων με βάση την κατανομή. Θά πρέπει να τονίσουμε ότι αυτή η κριτική έχει ήδη γίνει στη δουλειά των θεωρητικών ήγετων της σχολής του Castells² (π.χ. από τον Clarke, 1977). Στην εργασία αυτή, όμως, η κριτική που κάνουμε στον Castells, δέν έχει να κάνει με τό γεγονός ότι ανήκει σε μία όρισμένη σχολή σκέψης, πράγμα που μόνο του θά ήτανε τελείως ανεπαρκές.³ Η κριτική μας αφορά τις συγκεκριμένες αναλύσεις του συγγραφέα πάνω στά οικιστικά προβλήματα καθώς και τη μεθοδολογία που τις υπογραμμίζει.

1. πολεοδομικός σχεδιασμός και κοινωνικός ανταγωνισμός

Από τό τέλος ήδη της δεκαετίας του πενήντα η πρακτική του σχεδιασμού στην Αγγλία έχει γίνει αντικείμενο κριτικής, έπειδή πολλές από τις λύσεις που δόθηκαν στά προβλήματα των αστικών κέντρων είχαν άπρόβλεπτες και άρνητικές επιπτώσεις πάνω στό αντικείμενο του σχεδιασμού, την πόλη δηλαδή και τό περιεχόμενό της. Η κριτική αυτή είναι διττή: άλλοτε άπευθύνεται σε συγκεκριμένες περιπτώσεις πρακτικής έφαρμογής του σχεδιασμού, άλλοτε πάλι παίρνει τη μορφή άμφισβήτησης των θεωρητικών βάσεων πάνω στις όποιες στηρίζεται.

Κάθε κριτική ανάλυση του σχεδιασμού και των επιπτώσεών του βασίζεται κατ' ανάγκη πάνω σε όρισμένες θέσεις (είτε αυτές γίνονται σαφείς από τους διαφόρους συγγραφείς είτε όχι) που άφορούν: 1) τη φύση και τό περιεχόμενο των κοινωνικών σχέσεων, 2) τη μορφοποίηση των κοινωνικών αντίθέσεων στό χώρο, 3) τό ρόλο του κρατικού παρεμβατισμού γενικά και ειδικότερα στον άστικό και περιφερειακό χώρο.

Η συζήτηση πάνω στό σχεδιασμό των αστικών κέντρων διαγράφει μία προβληματική που βρίσκεται σε διαρκή εξέλιξη. Προβληματική όμως, που δέν έχει μέχρι τώρα άποκτήσει έπιστημολογική συνοχή και είναι γι' αυτό ιδιαίτερα έπιδεκτική σε ιδεολογικές έπιβαρύνσεις. Πολύ συχνά η συζήτηση σχετικά με τό κοινωνικό περιεχόμενο του σχεδιασμού και των επιπτώσεών του γίνεται με τέτοιο τρόπο, ώστε ένα μέρος τουλάχιστον απ' τις παραπάνω θεωρητικές θέσεις παραμένουν άνομολόγητες. Γίνεται έτσι δυσκολότερο να διακρίνει κανείς με σαφήνεια τις διάφορες σχολές σκέψης και τό θεωρητικό τους υπόβαθρο. Είναι αλήθεια πάντως ότι ήδη διαμορφώνεται μία τάση για όρισμούς στό σχεδιασμό που βασίζονται στην ανάγκω-

2. Althusser κ.ά. (1965), *Lire le Capital*, Paris, Maspéro. Poulantzas (1968).

3. Βλ. π.χ. D. Bleichrach and A. Chenu, *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 1, No. 1, σελ. 114.

1. Παραπέμπουμε τόν αναγνώστη στό άρθρο του Castells (1969) «Πρός μία κοινωνιολογία του πολεοδομικού σχεδιασμού» (στο έξής VTSPU) σάν ένα μέσο θεματολογικής όριοθέτησης του αντικειμένου της κριτικής μας. Στο βιβλίο του όμως, ο Castells (1972, 1977) περιλαμβάνει όλη την έπιχειρηματολογία του υπό συζήτηση άρθρο· παράλληλα εύρνει τό περιεχόμενό του με νέες αναλύσεις και ανεβάζει τό επίπεδο της θεωρητικής του επεξεργασίας. Η κριτική μας αφορά και τις δύο έκδοχές. Η κριτική που αναπτύσσεται εδώ πάντως παίρνει όπ' όλη της την έπανεκτίμηση του *La Question Urbaine* που έπιχείρησε ο ίδιος ο συγγραφέας στον έπλογο της άγγλικής έκδοσης (Castells, 1977).

ριση, ως ένα βαθμό, των κοινωνικών αντιθέσεων. Οί όρισμοί αυτοί κερδίζουν συνεχώς έδαφος σέ σχέση μέ τους τεχνοκρατικούς όρισμούς πού έπικρατούσαν σχεδόν χωρίς άμφισβήτηση 10-20 χρόνια πρίν.

Τό κοινωνικό περιεχόμενο του σχεδιασμού, σύμφωνα μέ τίς νέες αυτές τάσεις, θά μπορούσε νά συνοψιστεί ως εξής: Οί κοινωνικές σχέσεις βασίζονται περισσότερο στή σύγκρουση (καί σέ αντιμαχόμενα συμφέροντα) καί λιγότερο στήν κοινωνική συνείδηση. Ό μηχανισμός της άγοράς καί ή διαδικασία λήψης των πολιτικών αποφάσεων είναι άτελείς μηχανισμοί, πράγμα νά έπανορθώνει ιδιαίτερα στήν περίπτωση του πολεοδομικού χώρου. Κατά συνέπεια ό σχεδιασμός είναι ένας σοβαρός τομέας κρατικού παρεμβατισμού, ίκανός νά έπανορθώνει μερικές από τίς άνεπιθύμητες συνέπειες της ελεύθερης λειτουργίας της άγοράς καί νά δρώ πρός όφελος των λιγότερο προνομιούχων κοινωνικών στρωμάτων, πού ή θέλησή τους δέν εκφράζεται άποτελεσματικά μέσα από τους μηχανισμούς λήψης των πολιτικών αποφάσεων. Αυτή ή σύλληψη του κοινωνικού περιεχομένου του σχεδιασμού προκαλεί όλα τά θεωρητικά έρωτήματα πού σημειώσαμε παραπάνω: τί φύση δηλαδή του κοινωνικού ανταγωνισμού, την έκφρασή του άναφορικά μέ την πόλη καί τό χώρο καί τί σχέση πού άναπτύσσεται άνάμεσα στήν πολιτική, στην άγορά καί στό σχεδιασμό.

Στή δεκαετία τής '60, σάν άποτέλεσμα της διάψευσης των έλπίδων γιά άπρόσκοπτη οικονομική άνάπτυξη πού θά έλυνε όλα τά κοινωνικά προβλήματα, τό θεωρητικό κλίμα της άστικής κοινωνιολογίας στην 'Αγγλία άρχίζει ν' αλλάξει. Ξανακερδίζουν έδαφος κοινωνικές θεωρίες πού δέχονται την ύπαρξη των κοινωνικών αντιθέσεων, των άντιτιθεμένων συμφερόντων καί των κοινωνικών τάσεων. Μέ κάποια χρονική καθυστέρηση ή άλλαγή αυτή άντανακλάται στή μελέτη του άστικού χώρου, καί συνδέεται συχνά μέ την κριτική της κρατικής επέμβασης καί της λογικής της. 'Η έννοια της κοινωνίας των συνεργαζομένων πολιτών (Co-operative society), πού εντάσσεται στή θεωρητική παράδοση του δομο-λειτουργισμού καί της έφαρμογής του στην άνάλυση του άστικού χώρου, έγινε άντικείμενο κριτικής (π.χ. Simmie, 1974).

'Η συμβολή της άστικής κοινωνιολογίας στόν τομέα της δομής του κοινωνικού χώρου περιορίζεται στό προβληματικό κυρίως της κατοικίας καί των υπηρεσιών πού σχετίζονται μ' αυτήν. 'Η άστική κοινωνιολογία άντιλαμβάνεται τά κοινωνικά άτομα ως καταναλωτές/χρήστες του χώρου, άναφέρει στους περιορισμούς κάτω άπ' τους όποιους όρουν καί θεωρεί ότι βρίσκονται σέ συναγωνισμό, γιατί προσπαθούν νά άποκτήσουν πρόσβαση σέ όρισμένους βασικούς πόρους, όπως είναι ή κατοικία. Στο ύπόβαθρο αυτής της προσέγγισης, πού έκ πρώτης όψεως μοιάζει σάν νά πρόκειται μόνο γιά θεματική έπιλογή, βρίσκεται ή έννοια του κοινωνικού ανταγωνισμού θεωρημένου ως

«προϊόντος της σχέσης άνάμεσα στή δομή της κοινωνίας καί της κατανομής των πόρων πού την καθορίζει, καί των συμφερόντων των ποικίλων ομάδων πού καταλαμβάνουν τίς θέσεις της κοινωνικής δομής» (Simmie, 1974).

Δέν θά άσχοληθούμε εδώ μέ τόν κυκλικό/ταυτολογικό χαρακτήρα αυτού του όρισμού, ούτε μέ την συνολική κριτική της άντίληψης σύμφωνα μέ την όποία οί κοινωνικές τάξεις καί οί κοινωνικοί άνταγωνισμοί όρίζονται μέ βάση την κατανομή, κριτική ή όποια έχει κατ' επανάληψη γίνει άλλου.⁴ Θά προσπαθήσουμε όμως νά δείξουμε τίς ιδεολογικές συνέπειες αυτής της άντίληψης, άναφορικά μέ τό συγκεκριμένο άντικείμενο αυτού του άρθρου (προβλήματα της πόλης/σχεδιασμός της πόλης).

1. Μ' έναν έμμεσο τρόπο ό παραπάνω όρισμός των κοινωνικών τάσεων δημιουργεί τή δυνατότητα ύπαρξης δύο θεωρητικών στεγανών: 'Από τό ένα μέρος έχουμε μελέτες πού άσχολούνται μέ την έκφραση στό χώρο της κοινωνικής διαστρωμάτωσης. 'Από τό άλλο έχουμε μελέτες πού έχουν άντικείμενο τά οικονομικά του χώρου (Spatial economics) καί μελέτες σχετικές μέ τά οικονομικά της πόλης (Urban economics): ένώ οί πρώτες είναι άντικείμενο της κοινωνιολογίας, οί δεύτερες είναι άντικείμενο της γεωγραφίας καί της οικονομίας. Οί κοινωνικές ομάδες πού εμπλέκονται στίς διαδικασίες πού πραγματοποιούνται οί δεύτερες καί ή θέση τους στην κοινωνική δομή δέν γίνονται άντικείμενο διερεύνησης. 'Η άγγλική κοινωνιολογική παράδοση μέ την έμφαση πού δίνει στή συλλογική κατανάλωση καί την πρόσβαση στην άγορά κατοικίας, θεωρεί κατά συνεκδοχή ότι ή οικονομική δραστηριότητα βρίσκεται έξω άπ' την κοινωνική δομή, την ταξική δομή καί μετά τίς συνθήκες της κοινωνικής διαμάχης.

'Ενώ ή πρώτη ένότητα της παραπάνω προβληματικής άντανακλά τόν όρισμό της κοινωνικής δομής πού άναφέραμε παραπάνω (άπόσπασμα από τόν Simmie, 1974), ή δεύτερη άναπτύσσεται γύρω άπ' την έννοια της άγοράς. 'Η άγορά εδώ δέν είναι παρά μία περιγραφή της οικονομίας, ως συστηματος άνεξαρτήτου καί από την κοινωνική δομή καί από την πολιτική έξουσία, όπου οί επιχειρήσεις καί τά νοικοκυριά συνδέονται μεταξύ τους ως συντελεστές της άγοράς καί ποτέ ως μέρη της κοινωνικής δομής· όπου επίσης οί άρχικές τους οικονομικές δυνατότητες, πλούτος, ειδικεύσεις καί άτομική περιουσία θεωρούνται δεδομένα, καί όπου άγνοούνται οί συνθήκες καί τό πολιτικό πλαίσιο μέσα στό όποιο εκδηλώνεται ή οικονομική συμπεριφορά (Nell, 1976).

2. 'Η διάξευση αυτή άντανακλάται καί στόν τρόπο πού συλλαμβάνεται ή πολιτική του σχεδιασμού (ως μέρους της συνολικής κρατικής πολιτικής): (α) Στο

4. Βλ. κυρίως Simmie (1974), ειδικότερα σελ. 154-156. Βλ. επίσης Cowan (1973) καί Faludi (1973).

επίπεδο της αγοράς υπάρχουν δυσλειτουργικότητες και ατέλειες που κάνουν απαραίτητη την κρατική παρέμβαση. Αυτή η παρέμβαση θεωρείται επανορθωτική δράση έναντι των ανεπιθύμητων συνεπειών ενός μηχανισμού άπαιχτων από αντιφάσεις (α-πολιτικού και α-κοινωνικού). (β) Στο επίπεδο της κοινωνικής δομής υπάρχουν οι κοινωνικές ομάδες χαμηλού εισοδήματος, για τις οποίες ο πολιτικός στίβος δεν είναι αποτελεσματικός μηχανισμός· ο σχεδιασμός μαζί με άλλες μορφές κρατικής παρέμβασης θεωρείται ότι είναι δυνατό να διορθώνει αυτήν την αδυναμία και να παίζει ρόλο «θετικής μεροληψίας» (positive discrimination).

Σύμφωνα με την παραπάνω συλλογιστική η ανεξαρτησία του σχεδιασμού έναντι των επί μέρους συμφερόντων των κοινωνικών ομάδων είναι δεδομένη. Γίνεται βέβαια δεκτό ότι στο παρελθόν έχουν πράγματι υπάρξει «ανεπιτυχείς» πολιτικές, αλλά δηλώνεται αξιωματικά ότι δυνητικά υπάρχουν «σωστές» πολιτικές.

Έτσι, αφού η αντίληψη αυτή έμμεσα υπονοεί ότι δεν υπάρχουν σχέσεις εξουσίας στην περιοχή της αγοράς, θεωρεί επίσης ότι η πολιτική παρέμβαση είναι εξ' όρισμού ρυθμιστική της «οικονομίας» (αγοράς) και ότι δεν αναπαράζει ταξικές οικονομικές σχέσεις. Αντίθετα, οι σχέσεις εξουσίας θεωρούνται σαν σχέσεις ανάμεσα σε εισοδηματικές τάξεις, των οποίων ο ανταγωνισμός, που διασφαλίζει και εγγυάται το ίδιο το κράτος, αποκλείει την ανισομερή έπληρο της μιάς ή της άλλης ομάδας στο κράτος και στην κρατική πολιτική. Από τη φύση του την ίδια ο σχεδιασμός θεωρείται ως έκφραση της ικανότητας του κράτους να ασκεί ορθολογιστική επίδραση πάνω στην κοινωνία.

3. Η περιγραφή του κοινωνικού ανταγωνισμού με βάση την κατανομή είναι ιδιαίτερα μειοδοτική για τα πλαίσια της πόλης και των σχετικών προβλημάτων. Η θεώρηση αυτή αποκρύβει τη θεμελιακή αντίθεση ανάμεσα στην ιδιωτική αποδοτικότητα και τις επιπτώσεις της στη δομή του χώρου (πόλεων, περιφερειών) απ' τη μία μεριά και τον κοινωνικό χαρακτήρα του χώρου απ' την άλλη: Η παραγωγή/έλεγχος του χώρου και με τη στενή έννοια της παραγωγής του κτισμένου περιβάλλοντος και με την ευρύτερη έννοια της παραγωγής νέων αλληλεξαρτήσεων μέσα στο χώρο σαν συνέπεια της κίνησης της παραγωγής του κεφαλαίου, μένει έξω απ' την προβληματική των αστικών αντιθέσεων. Η κατανάλωση/χρήση του χώρου είναι ένα σημαντικό σκέλος της συλλογιστικής που αφορά τα οικιστικά προβλήματα· δεν μπορεί όμως να κατανοηθεί σωστά, αν δεν θεωρηθεί σε συνάρτηση με τη σφαίρα της παραγωγής. Η αναπαραγωγή του κοινωνικού χώρου δεν βρίσκεται πάντοτε σε αρμονία με την αναπαραγωγή του ιδιωτικού κεφαλαίου και τις απαιτήσεις της. Η παραγωγή/έλεγχος του χώρου από το ένα μέρος και η κατανάλωση/χρήση του χώ-

ρου από το άλλο συνιστούν ένα ζεύγος σημαντικών πόλων στο εσωτερικό των αστικών αντιθέσεων (βλέπε μέρη 2 και 3).

Στο υπόβαθρο του συνόλου των αντιλήψεων που αναφερόθηκαν πιο πάνω βρίσκεται βασικά η έννοια της παραγωγής, θεωρημένης ως τεχνικής διαδικασίας και η αναπαράσταση του οικονομικού σαν συστήματος αλληλεξαρτήσεων στο επίπεδο της αγοράς και όχι στο επίπεδο της παραγωγής. Η «αγορά» (σαν θεώρηση του οικονομικού συστήματος) και η «κοινωνική δομή» νοούνται ή μία έξω από την άλλη, και όπου η μία θεωρεί την άλλη δεδομένη. Αυτή ακριβώς η διαστρεβλωτική ανεξαρτητοποίηση αντανακλάται και στη σύλληψη των προβλημάτων της πόλης και στη σύλληψη του ρόλου του σχεδιασμού.

4. Ο κοινωνικός ανταγωνισμός και οι κοινωνικές αντιφάσεις ανήκουν σε διαφορετικές κατηγορίες και βρίσκονται σε σχέσεις αιτιότητας και αλληλεξάρτησης. Ένδο είναι κατά κανόνα γεγονότα ότι η ιδεολογική αντίληψη των κοινωνικών προβλημάτων, μέσα από την ίδια τη δομή της γλώσσας που χρησιμοποιεί, αποφεύγει τη συζήτηση των κύριων κοινωνικών αντιθέσεων, είναι αλήθεια ότι αναφέρεται εκλεκτικά σε όρισμένες πλευρές του κοινωνικού ανταγωνισμού. Γύρω απ' το σχεδιασμό αναπτύσσεται μία προβληματική ή οποία αποσκοπεί στη διαμόρφωση της κρατικής πολιτικής και βασίζεται σε μία όριση της σύλληψης των προβλημάτων της πόλης· αυτή η προβληματική έχει μία σημαντική ιδεολογική λειτουργία με την έννοια ότι (α) στενεύει το φάσμα της κοινωνικής προβληματικής και (β) αποσιωπά θεμελιακούς ανταγωνισμούς τους οποίους «ξεπερνάει» και έπιλύει μέσω της απουσίας τους. Στην πορεία της ιστορικής της εξέλιξης έχει παίξει αυτόν το ρόλο:

1. Με την τάση να εμφανίζει τα οικιστικά προβλήματα σαν αυτόνομα από το οικονομικό σύστημα (π.χ. οδοτικές λύσεις των προβλημάτων του χώρου) και την καθολική αποφυγή των κοινωνικών αντιθέσεων από το λεξιλόγιό της (συστηματική αναφορά στα κοινά δημόσια συμφέροντα).

2. (Αργότερα) με την τάση της να όριζε και να συλλαμβάνει τα οικιστικά προβλήματα σαν ανεξάρτητα απ' το παραγωγικό σύστημα, η ακριβέστερα απ' τις παραγωγικές σχέσεις, μέσω της αφαίρεσης (ανεξαρτητοποίησης) του πρώτου από τις δεύτερες. Η συζήτηση γύρω απ' το σχεδιασμό νομομοποιεί και καθαρώνει το παραγωγικό σύστημα, είτε με τη συνολική αποφυγή του θέματος από τη σχετική προβληματική, είτε με το να θεωρεί τις απαιτήσεις/επιπτώσεις του σαν άσχετες από τη συλλογική κατανάλωση, που αποτελεί το κύριο αντικείμενο του σχεδιασμού.

Οι ιδεολογικές συνέπειες της προβληματικής που περιγράψαμε παραπάνω οφείλονται σε μεγάλο βαθμό στον έννοιολογικό της εκλεκτικισμό. Ο Castells διαχωρίζει τη θέση του από τον εκλεκτικισμό αυτό μόνο

μέ επιφανειακό τρόπο, αφού με το θεωρητικό πλαίσιο που χρησιμοποιεί εισάγει μία συνοχή στο επίπεδο της μορφής, αλλά όχι στο επίπεδο του περιεχομένου. Έτσι, το μαρξιστικό έννοιολογικό σύστημα με τον τρόπο που εισάγεται δεν είναι παρά ένας μανδύας.

Η απόκτηση/διάψευση των ιδεολογιών μπορεί να είναι είτε κοινωνική είτε γνωστική/θεωρητική είτε ηθική. Στο βαθμό που τα οικιστικά προβλήματα συνιστούν εμπειρίες που βιώνονται από τα άτομα και στο βαθμό που ο σχεδιασμός εφαρμόζεται, οι ιδεολογίες αποκαλύπτονται συχνά στο επίπεδο της κοινωνικής πρακτικής, πράγμα που σίγουρα είναι η σημαντικότερη πλευρά της απομυθοποίησης. Παρ' όλα αυτά η διάψευση των ιδεολογιών μέσα στην κοινωνική πρακτική δεν φτάνει, στο βαθμό που η έκφραση των οικιστικών προβλημάτων αλλάζει διαρκώς και πού νέες ιδεολογίες παίρνουν τη θέση των παλιών. Μ' αυτήν ακριβώς την έννοια είναι απαραίτητη και σημαντική η επεξεργασία θεωρητικών εργαλείων για την αναπαράσταση των οικιστικών προβλημάτων.

Στή συνέχεια αυτής της εργασίας θα υποστηρίξουμε ότι η προσφορά του Castells στην επεξεργασία νέων θεωρητικών εργαλείων είναι βασικά ανεπιτυχής και ότι, έχοντας αποτύχει στο γνωστικό επίπεδο, δεν αποτρέπει παρά μία μορφή *ηθικού* αφορισμού, με την έννοια ότι απλώς διακηρύσσει ότι το οικιστικό πρόβλημα είναι προϊόν της καπιταλιστικής κοινωνίας. Όταν ο Μάρξ διαχωρίζει τη θέση του από το «είδος εκείνο της κριτικής που ξέρει να κρίνει και να καταδικάζει το παρόν, αλλά δεν ξέρει να το κατανοεί», μάς πληροφορεί ότι «η αξία των θεμελιακών εννοιών δεν πηγάζει από την ηθική τους στάση, αλλά από το γεγονός ότι επιτρέπουν μία συνεκτική οργάνωση των επιφαναινόντων και μία έρμηνεία της προέλευσής τους, τέτοια που κανένα άλλο σύνολο εννοιών δεν μπορεί να προσφέρει» (Geras, 1976, σ. 304). Θά δείξουμε ακόμα στη συνέχεια, ότι ο Castells ουσιαστικά αναπαράγει όλες τις ιδεολογικές συνέπειες της συλλογιστικής που παρουσίασε συνοπτικά σ' αυτό το μέρος της εργασίας.

2. ο όρισμός του σχεδιασμού

Ο σχεδιασμός, σύμφωνα με τον Castells, είναι η επέμβαση του πολιτικού,

«στις διάφορες εντάσεις του κοινωνικού σχηματισμού (συμπεριλαμβανομένου και του πολιτικού) ή/και των σχέσών του, με στόχο να εξασφαλιστεί την εκτεταμένη αναπαραγωγή του συστήματος, να ρυθμίζει τις μη ανταγωνιστικές σχέσεις και να καταπιέζει τις ανταγωνιστικές αντιθέσεις, εξασφαλίζοντας έτσι τα συμφέροντα της άρχουσας τάξης και της δομικής αναπαραγωγής του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής (Castells, 1977, σ. 261).

Η αντίρρηση στην παραπάνω θέση-όρισμός του σχεδιασμού ως ρυθμιστικού μηχανισμού-σχετίζεται

κυρίως με τον τρόπο που ο συγγραφέας καταλήγει σ' αυτόν, παρά στο ίδιο το περιεχόμενό του· γιατί ο όρισμός αυτός δεν είναι αποτέλεσμα μίας αναλυτικής διαδικασίας που θεωρεί και αντιμετωπίζει τις ταξικές σχέσεις και την έκφρασή τους στο χώρο. Είναι, μάλλον, απόρροια μίας αυθαίρετης διαβεβαίωσης, συνέπεια μίας μεθοδολογικής διαδικασίας που κλείνει αντί να ανοίγει το δρόμο για μία ταξική ανάλυση και για μία άποσαφήνιση της φύσης του σχεδιασμού με βάση τις ταξικές σχέσεις.

«Η επέμβαση που πραγματοποιεί ο σχεδιασμός», ισχυρίζεται ο Castells, «δεν επιτελείται παρά μέσα στά καθοριστικά πλαίσια της συγκεκριμένης κοινωνίας, υπακούει δηλαδή στη βασική διάρθρωση του τρόπου παραγωγής... Υπάρχει επομένως αυτονομία του σχεδιασμού ως σχέτη με τις κοινωνικές ομάδες, αλλά και ύποταγή της επέμβασής στα κοινωνικά πλαίσια μέσα στα οποία εγγράφεται» (VTSPU, σ. 422). «Δεν είναι δυνατό να έχουμε κάθε μορφής επέμβαση του πολιτικού, αφού τέτοιες επεμβάσεις πραγματοποιούνται μέσα στά δρια/περιορισμούς του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, χωρίς τους οποίους το σύστημα θά απορρυθμιζότανε αντί να ρυθμίζεται» (VTSPU, σ. 425). Ποιά είναι λοιπόν τα δομικά πλαίσια των επεμβάσεων του σχεδιασμού;

Στή προσπάθεια να δοθεί απάντηση στο ερώτημα αυτό γίνονται φανερές οι αδυναμίες της ανάλυσης του Castells. Είναι πράγματι δύσκολο να συμπιλωθεί κανείς την έννοια του σχεδιασμού, της επέμβασής που θεωρείται σαν «νέα μορφή διοίκησης της κοινωνίας», σαν έκφραση «της δυνατότητας των ρυθμιστικών κέντρων να παραμένουν σε απόσταση από τις συνιστώσες του συστήματος» (VTSPU, σ. 419) με την έννοια των δομικών όριων μέσα στα οποία εξασκείται η ρυθμιστική επέμβαση. Γιατί, αν θέλουμε να κατανοήσουμε τα όρια αυτά σαν κάτι διαφορετικό από ένα μεταφυσικό μηχανισμό, που δρά έτσι ώστε το καπιταλιστικό κράτος να λειτουργεί *σαν* καπιταλιστικό κράτος, δεν μπορεί παρά να συλλάβουμε τα όρια αυτά σαν έκφραση των ταξικών σχέσεων στο έσωτερικό του Κράτους. Τόσο η αυτονομία του σχεδιασμού όσο και η *εξάρτησή του απ' τα συμφέροντα της άρχουσας τάξης* μπορούν να θεμελιωθούν μόνο σαν αποτέλεσμα ταξικής ανάλυσης.

Αντίθετα, η ανάλυση του Castells βλέπει την σχετική-μερική αυτονομία του σχεδιασμού σαν *a priori* ιδιότητα «του πολιτικού», ενώ ο καθορισμός του από τα συμφέροντα της άρχουσας τάξης είναι τελείως έμμεσος: *η πολιτική του σχεδιασμού δεν είναι ποτέ ταξική πολιτική αλλά μέσο ρύθμισης που διευκολύνει τη λειτουργία του συστήματος, ενός συστήματος, όμως, στο οποίο κυριαρχεί μία όριση τάξη. Μερικοί περιορισμοί, εξ άλλου, πού είναι απόρροια του ίδιου του συστήματος λειτουργούν κατά τον Castells, έτσι*

ὥστε ἡ ρύθμιση νά εἶναι μέσα στή λογική τοῦ συστήματος καί ὄχι ἔξω ἀπ' αὐτή.

Στό ὑπόλοιπο τοῦ μέρους αὐτοῦ τῆς ἐργασίας θά δεῖξουμε ὅτι ὁ ὀρισμός τοῦ σχεδιασμοῦ πού προτείνει ὁ Castells εἶναι ταυτολογικός· βασίζεται σέ μιὰ συγκεκριμένη σύλληψη τῶν οἰκιστικῶν προβλημάτων—οὐσιαστικά αὐτονομημένων ἀπό τίς παραγωγικές σχέσεις—ἡ ὁποία θά ἀμφισβητηθεῖ. Ἡ κριτική ἀμφισβήτηση στή θεωρητική ἀξιοπιστία τῶν «δομικῶν περιορισμῶν» θά γίνει στό τέλος τοῦ ἀρθρου.

Ὁριοθέτηση τῶν οἰκιστικῶν προβλημάτων

«Ὁ καπιταλιστικός τρόπος παραγωγῆς συνεπάγεται μιὰ ἀντίφαση (contradiction) ἀνάμεσα στόν ἰδιωτικό ἐλεγχό τῆς ἐργατικῆς δύναμης καί τῶν μέσων παραγωγῆς ἀπό τό ἓνα μέρος καί τοῦ συλλογικοῦ χαρακτήρα τῆς ἀναπαραγωγῆς τῶν δύο αὐτῶν στοιχείων...

(α) Στόν τομέα τῆς ἀναπαραγωγῆς τῶν παραγωγικῶν μέσων ὑπάρχει μιὰ ἀντίφαση ἀνάμεσα στήν ἐγκατάσταση μιᾶς ἐπιχειρήσεως μέσα σέ ἡδὴ διαμορφωμένη βιομηχανική περιοχή ἐνός μεγάλου ἀστικοῦ κέντρου καί τῇ λειτουργικῇ προβλήματι πού συνεπάγεται ἡ γενίκευση αὐτῆς τῆς τάσης (συμπεριφορᾶς).⁶

(β) Στό ἐπίπεδο τῆς ἀναπαραγωγῆς τῆς ἐργατικῆς δύναμης, ὑπάρχει ἀντίφαση ἀνάμεσα στήν ἀναγκασιότητα τῆς συγκέντρωσης τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ στίς βιομηχανικές μητροπόλεις καί τήν ἀδυναμία τοῦ (ἰδιωτικοῦ) κεφαλαίου νά ἐξασφαλίσει κατοικία καί τίς σχετικές μέ τήν κατοικία ὑπηρεσίες, σέ ἱκανοποιητικούς ἀριθμούς, ἐξ αἰτίας τῶν χαμηλῶν περιθωρίων κέρδους σ' αὐτόν τόν τομέα πράγμα πού εἶναι συνέπεια τῆς εἰσοδηματικῆς διαστρωμάτωσης πού ἀπορρέει ἀπ' τό ἱδιο τό σύστημα» (VTSPU, σ. 425).⁷

Θά ἐξετάσουμε τίς δύο κατηγορίες τῶν οἰκιστικῶν προβλημάτων, ἔτσι ὅπως ἡ ἀνταλμβάνεται ὁ Castells ἀρχίζοντας ἀπ' τή δευτέρα.

Ὁ χώρος τῆς ἀναπαραγωγῆς

Στό βιβλίο τοῦ *The Urban Question* (UQ) ὁ Castells ἀποπειράται νά συσχετίσει τό πρόβλημα τῆς κατοικίας μέ τό γενικότερο πρόβλημα τῆς κατανάλωσης καί τῆς ἀναπαραγωγῆς τῆς ἐργατικῆς δύναμης (UQ, σ. 145). Στή συνέχεια ὁμοῦς μᾶς βεβαιώνει ἀπαίρετα ὅτι ἡ «σπανιότητα τῆς κατοικίας ἀντανακλᾷ τή σχέση ἀνάμεσα στήν προσφορά καί τή ζήτηση καί ἐπομένως ἀποτελεῖ πρόβλημα στό ἐπίπεδο τῆς ἀγορᾶς καί ὄχι

στό ἐπίπεδο τῶν παραγωγικῶν σχέσεων. Πραγματικά, συνεχίζει, ξέρομε ὅτι ἡ ἐξομοίωση τῆς σχέσης ἰδιοκτητή-ἐνοικιαστής πρὸς τή σχέση καπιταλιστῆς-ἐργάτη δέν ἔχει κανένα νόημα, καί ὅτι, ἂν ἡ κρίση εἶναι γενική καί ἐπηρεάζει καί ἄλλες κοινωνικές ομάδες ἐκτός ἀπὸ τὴν ἐργατική τάξη, αὐτό συμβαίνει ἀκριβῶς ἐπειδὴ δέν προκύπτει ἀπὸ τή σχέση ἐκμετάλλευσης, ἀλλὰ ἀπὸ τό μηχανισμό κατανόμης ἐνός συγκεκριμένου προϊόντος» (UQ, σ. 146).

Σχετικά μέ αὐτή τὴν ἐπιχειρηματολογία πρέπει πρῶτα νά παρατηρήσουμε ὅτι παρ' ὅλο πού πράγματι δέν μπαινει θέμα ἐξομοίωσης τῆς σχέσης ἰδιοκτητή/ἐνοικιαστής πρὸς τή σχέση καπιταλιστῆς/ἐργάτη, σέ καμιά περίπτωση αὐτό δέν συνεπάγεται ὅτι τὰ προβλήματα τῆς συλλογικῆς κατανάλωσης, συμπεριλαμβανομένης τῆς κατανάλωσης τῆς κατοικίας, δέν ἀντανακλοῦν τὴν προτεραιότητα τοῦ οἰκονομικοῦ—δηλαδὴ τῶν καπιταλιστικῶν παραγωγικῶν σχέσεων πάνω στίς κοινωνικές ἀνάγκες—καί ὅτι τὰ προβλήματα αὐτά δέν ἀποτελοῦν ἔκφραση τῆς κεντρικῆς ἀντίφασης τοῦ συστήματος, μέσα στό ὅποιο τό σύνολο τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς καθορίζεται τῇ φύσει τῆς κατανάλωσης.

Ὁ Castells προσπαθεῖ νά ἐξετάσει τό πρόβλημα τῆς κατοικίας ἀπ' τὴν ἄποψη τῆς παραγωγῆς τῆς, ἐνῶ παραλληλὰ μᾶς δηλώνει ἀξιωματικά ὅτι ἡ κρίση κατοικίας δέν εἶναι συγκυριακή, οὔτε εἶναι ἁπλῶς ζήτημα διαφορᾶς ἀνάμεσα στή ζήτηση καί τὴν προσφορά· πονθεῖν ὁμοῦς δέν ἐπιχειρεῖ νά θεμελιώσει αὐτὴ τὴ θέση: ἡ συλλογιστική πού ἀναπτύσσει περιορίζεται στόν τομέα τῆς βιομηχανίας κατασκευῶν, τὰ τεχνικά τῆς προβλήματα καί τίς ἰδιομορφίες τῆς:

«Ἀφοῦ τό πρόβλημα εἶναι ἡ ἐπιτευξη ἰσορροπίας στό χώρο τῆς ἀγορᾶς ἐνός προϊόντος», ἰσχυρίζεται ὁ Castells, «ἡ κρατική ἐπέμβαση γίνεται καί στό ἐπίπεδο τῆς ζήτησης καί στό ἐπίπεδο τῆς προσφοράς· ἀπ' τό ἓνα μέρος μέ τόνωση/ἐπέκταση τῆς ζήτησης καί ἀπ' τό ἄλλο μέρος μέ τὴν ἀπ' εὐθείας κατασκευὴ κατοικιῶν καί τὴ λήψη μέτρων πού διευκολύνουν τὴν κατασκευὴ κατοικίας καί χαμηλώνουν τίς τιμὲς» (UQ, σ. 153-154).

Πὼς λοιπὸν ἐξηγεῖται ἡ διαιώνιση τῆς κρίσης; Ἄν πρὸς τὸ πρόβλημα τῆς κατοικίας εἶναι πρόβλημα στό ἐπίπεδο τῆς ἀγορᾶς καί συνέπεια τῆς ἰδιομορφίας πού χαρακτηρίζει τὴν παραγωγή τῆς, καί ὁ ρόλος τοῦ κράτους εἶναι νά ἐξισορροπῇ τὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στή ζήτηση καί τὴν προσφορά, πὼς μπορεῖ νά ὀρίσει κανεὶς τὰ ὅρια μέσα στὰ ὁποῖα ἀσκεῖται ἡ ἐπέμβαση τοῦ κράτους; Πὼς εἶναι δυνατόν ἡ ἐπέμβαση αὐτὴ νά ἐντάσσεται στή λογικὴ τῶν νόμων τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ συγγραφέας, καί νά ρυθμίζει τό σύστημα χωρὶς νά ἀντιτίθεται στή λογικὴ του; Ἡ ἀπάντηση γιὰ τὸν Castells εἶναι ἁπλῆ: «Εἶναι προφανές ὅτι σέ κάθε περίπτωση ἡ κρατικὴ ἐπέμβαση πάνω στή συζήτηση εἶναι πολὺ περιορισμένη (Timid). Αὐτὸ βέβαια εἶναι μέσα στὴ λογικὴ τῶν πραγμάτων γιατί ἐνὰ καθεστὼς ἐπαρκῶν ἐπιχορηγήσεων θά ἀπο-

5. Γιά μιὰ διεξοδικὴ ἔκθεση τῶν περιορισμῶν καί τῶν συνηθισμένων κάτω ἀπὸ τίς ὁποῖες πραγματοποιεῖται ὁ σχεδιασμός, βλ. VTSPU, σελ. 425-426. Βλ. ἐπίσης UQ, (1972), σελ. 281, 269, 259, 270.

6. Βλ. ἐπίσης UQ, σελ. 269, 270.

7. Βλ. UQ, σελ. 149, 150, 151, 170.

τελούσε μεγάλης κλίμακος ανακατανομή εισοδήματος μέσω της φορολόγησης που θα εξασφάλιζε τὰ ἀπαραίτητα κονδύλια (UQ, σ. 159). Ἡ διαβεβαίωση αὐτὴ τοῦ συγγραφέα εἶναι αὐθαίρετη καὶ θεωρητικά ἀθεμελίωτη. Ἡ λογικὴ τῶν πραγμάτων, δηλαδή ἡ ταξικὴ λογικὴ, πρέπει νὰ τεκμηριωθεῖ στὰ πλαίσια τῆς ἀναλυτικῆς διαδικασίας καὶ ὄχι νὰ δηλωθεῖ ὑπὸ μορφῇ ἀξιωματος.

Ὅταν προτείνουμε ὅτι ἡ μελέτη τοῦ προβλήματος τῆς κατοικίας δὲν πρέπει νὰ περιορισθεῖ στὸ ἐπίπεδο τῆς ἀγορᾶς καὶ τῆς σχετικῆς σπανιότητας, οὔτε στὸ ἐπίπεδο τῆς ἀνισομερῆς κατανομῆς τοῦ εισοδήματος, οὔτε στὶς ἰδιομορφίες παραγωγῆς ἐνὸς συγκεκριμένου προϊόντος, ἀλλὰ νὰ ἐνταχθεῖ στὸ εὐρύτερο πλαίσιο τῆς προτεραιότητας τοῦ οἰκονομικοῦ πάνω στὶς κοινωνικὲς ἀντιθέσεις (δηλαδή στὴν ὑποταγὴ τῶν ἀναγκῶν αὐτῶν στὴ διαδικασία τῆς καπιταλιστικῆς συσσώρευσης), δὲν πρόκειται νὰ κάνουμε βερμπαλιστικὸ ἔλιγμό, ἀλλὰ πρόταση οὐσιαστικῆς ἀλλαγῆς τῆς σχετικῆς προβληματικῆς. Ἡ συνέπεια μιᾶς τέτοιας ἀλλαγῆς εἶναι ὅτι δὲ βλέπει πιά κανεὶς τὴν κατοικία σὰν ξεχωριστὸ ἀντικείμενο, πράγμα πού ἀκριβῶς κάνει ὁ Castells, ἀλλὰ σὰν σύστημα σχέσεων πού πηγάζουν ἀπὸ τὴν ἐνταξί τῆς στὸ καπιταλιστικὸ σύστημα παραγωγῆς (βλέπε μέρος 3). Στὰ πλαίσια μιᾶς τέτοιας θεώρησης αὐτὸ πού οὐσιαστικὰ διερευνᾶται εἶναι ἡ σχέση τῆς κρατικῆς ἐπέμβασης μὲ τὸ σύνολο τῶν παραπάνω σχέσεων, ἐνῶ συγχρόνως μπαίνουν οἱ βάσεις γιὰ τὴν ἀμφισβήτηση τῆς φαινομενικῆς αὐτοτέλειας τῆς πολιτικῆς τοῦ κράτους στὸν τομέα τῆς κατοικίας.

Ἀντίθετα, ὁ Castells οὔτε κἀν ἐπιχειρεῖ νὰ ὁλοκληρώσει τὴ θεώρησή τῆς κατοικίας (καὶ τὸν σχετικῶν προβλημάτων) στὴ βάση τῆς παραγωγῆς τῆς καὶ τῆς ἐνταξί τῆς στὸ (καπιταλιστικὸ) παραγωγικὸ σύστημα⁸ ἀλλὰ περιορίζεται σὲ μιὰ προβληματικὴ τῆς ἀγορᾶς ἀπ' τὸ ἓνα μέρος καὶ μιὰ ἀποσπασματικὴ (περιοριστικὴ) θεώρηση τῶν κρατικῶν μέτρων ἐπέμβασης ἀπ' τὸ ἄλλο. Ἐδῶ ἀκριβῶς ἐγκτεται ὁ ταυτολογικὸς χαρακτήρας τοῦ ἐπιχειρηματός του. Ἐδῶ ἐπίσης βασιζεται ὁ ἰδεολογικὸς (μειοδοτικός) τὸν χαρακτήρας. Ἡ προβληματικὴ τῆς ἀγορᾶς (προσφορὰ-ζήτηση) δὲν συνενάγεται ταξικῆς σχέσεις μὲ τὴ μαρξιστικὴ ἔννοια· εἶναι ἐπομένως φυσικὸ ἐπακόλουθο τὸ ὅτι εἶναι ἀδύνατη ἡ διερεύνηση καὶ ὁ ἐντοπισμὸς ταξικῶν σχέσεων στὰ πλαίσια μιᾶς τέτοιας προβληματικῆς.

Παραγωγὴ καὶ χώρος

Στὴ συνέχεια θὰ ἐξετάσουμε τὴν πρώτη κατηγορία τῶν οὐσιαστικῶν προβλημάτων ὅπως τὰ ὀρίζει ὁ Castells σὲ συνάρτηση μὲ τὴν ἀντίληψη τῆς σχέσης παραγωγή-χώρος, πού ὁ ἴδιος ἐπίσης ἀναπτύσσει.

Στὴν προσπάθειά του νὰ θεωρητικοποιήσει τὴ σχέ-

ση χώρος/παραγωγὴ ἀπ' τὴ μιὰ καὶ νὰ ὀριοθετήσει τὰ ἀντίστοιχα οἰκιστικὰ προβλήματα ἀπ' τὴν ἄλλη, ὁ συγγραφέας ἀναπαράγει τὴ γνωστὴ διάζευξη ἀνάμεσα στὸ «γεγονός» καὶ τὸν «ἄξια» (fact and value) στὴ θεωρία καὶ ἠθικὴ, πού ἀποτελεῖ βασικὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ θετικισμοῦ. Στὰ πλαίσια τοῦ θετικισμοῦ ὁ ρόλος τοῦ θεωρητικοῦ σχήματος εἶναι νὰ περιγράψει τὸν τρόπο πού λειτουργεῖ τὸ σύστημα. Τὰ προβλήματα πού ἀπορρέουν ἀπὸ τὴ λειτουργία τοῦ συστήματος ὀρίζονται ἔξω ἀπὸ τὸ κύριο θεωρητικὸ σχῆμα. Ὅταν ὁ Castells κάνει τὴ βασικὴ θεωρητικὴ του, προσεγγίζει στὴ σχέση χώρος/παραγωγὴ (UQ, σ. 30, UQ, σ. 45) ἐμφανίζοντας τὴν τελευταία σὰν σχέση μὴ προβληματικὴ. Τὰ προβλήματα πού ἀντιστοιχοῦν σ' αὐτὴ τὴ σχέση (ὑπερκυριαρχία τῆς παραγωγῆς μέσα στὸν χώρο, δυσλεσιαισθητικότητα) ὀρίζονται ἔξω καὶ ἀνεξάρτητα ἀπ' τὴ γνωστικὴ διαδικασία.

Αὐτὸ πού ὁ Castells προσφέρει σὰν θεωρητικοποίησιν τῆς ἀλληλοεξάρτησης τοῦ χώρου καὶ τῆς παραγωγικῆς διαδικασίας (ὅπου ἡ τελευταία εἶναι μέρος τοῦ οἰκονομικοῦ στόν καπιταλιστικὸν τρόπο παραγωγῆς) δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο ἀπὸ μιὰ ἐκδοχὴ τῆς συμβατικῆς θεωρίας ἐγκατάστασης βιομηχανικῶν μονάδων (industrial location theory) πού υιοθετεῖ τὴν ἴδια ἀκριβῆς ἀντίληψη τοῦ χώρου καὶ τῆς ἐπιχειρήσεως. Τὸ ἄν εἶναι περισσότερο ἢ λιγότερο προχωρημένη ἐκδοχὴ τῆς παραπάνω θεωρίας εἶναι χωρὶς σημασία, ἀφοῦ ἐδῶ δὲν κρίνεται γι' αὐτὸ πού εἶναι, ἀλλὰ γιὰ τὸ τί ἀποτυχαίνει νὰ εἶναι καὶ ἀκόμη περισσότερο γι' αὐτὸ πού φιλοδοξεῖ καὶ ὑποκρίνεται πὼς εἶναι, δηλαδή ἓνα θεωρητικὸ ἐργαλεῖο γιὰ τὴν κατανόηση «τῆς σχέσης ἀνάμεσα στὴν παραγωγικὴ διαδικασία καὶ τὴ συνολικὴ δομὴ τοῦ χώρου» (UQ, σ. 137).

Παρακάτω ἀναφέρουμε ὀρισμένα ἀποσπάσματα ἀπὸ τίς ἀναλύσεις τοῦ Castells, μὲ τὴν πρόθεση νὰ υπογραμμίσουμε τὴν ἐννοιολογικὴ τοῦ χώρου καὶ τῆς παραγωγῆς πάνω στὶς ὁποῖες βασίζεται, παρὰ νὰ ἀμφισβητήσουμε τὴν ἴδια τὴν ἐπιχειρηματολογία πού ἀναπτύσσει.

«Μὲ διαρκῶς αὐξανόμενο ρυθμὸ, ἀπ' τὴ στενὴ τεχνολογικὴ ἀποψη, ὁ παράγοντας χώρος θὰ γίνετα ὅλο καὶ πῶ ἀδιαφοροποίητος, (undifferentiated) σὲ σχέση μὲ τὴ (βιομηχανικὴ) δραστηριότητα» (UQ, σ. 133).

«Αὐτὸ δὲν ὀδηγεῖ σὲ ἀπόλυτη ἀπελευθέρωση τῆς ἐπιχειρήσεως, διότι νέοι περιορισμοί, πού σχετίζονται μὲ τὸ τεχνικὸ περιβάλλον (UQ, σ. 133), ὅπως οἱ δεσμοὶ μεταξὺ τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ ἡ διαθεσιμότητα ἐργατικοῦ δυναμικοῦ, ἀποκοτῶν σπουδαιότητα» (UQ, σ. 134). Τὸ τελευταῖο, ὄχι μόνον σὰν συντελεστὴς παραγωγῆς ἀλλὰ ἐπίσης μὲ τὴν ἔννοια ὅτι εἶναι αὐτὸ πού ὀδηγεῖ τὴν ἐπιχείρηση νὰ ἐγκατασταθεῖ σὲ περισσότερο ἐλκυστικὰ σημεῖα τοῦ ἀστικού κέντρου» (UQ, 134).

«Εἴαν κανεὶς ἀναλύσει ἀπὸ κοντὰ τὰ ἀποτελέσματα μελετῶν πού ἔχουν γίνει, βρίσκει ἓνα ἄλλο στοιχεῖο αὐξανόμενης σημασίας γιὰ τὴν ἔκλογη τῆς θέσης τῆς ἐπιχειρήσεως. Πρόκειται γιὰ τὴν ἀπόδοση κοινωνικῆς ἀξίας στὸν χώρο σὰν χώρο (UQ, σ. 136). Παράλληλα, μὲ τὴν ἀνεξαρτητοποίηση τῆς ἐπιχειρήσεως ἀπὸ τὸν φυσικὸν χώρο, ὑπάρχει μιὰ κοινωνικὴ διαφοροποίηση τοῦ χώρου,

8. Βλ. UQ, σελ. 149.

ιδιαίτερα γιά τίς ἐπιχειρήσεις πού τό ἀντέχουν οἰκονομικά· τό *συμβολικό στοιχείο*, πού χαρακτηρίζει σ' ὀριμένους περιπτώσεις τό *χώρο*, παίξει κάποιο ρόλο στήν ἐκλογή θέσεων γιά ὀρισμένες κατηγορίες ἐπιχειρήσεων» (UQ, σ. 136).

«Καθάρᾳ κοινωνικοῦ παράγοντος ἐπηρεάζουν σέ μεγαλύτερο βαθμό τίς ἐπιχειρήσεις πού εἶναι τεχνολογικά ἐλευθερωμένες ἀπό οἰκονομικούς καί χρηματιστικούς παράγοντες...» (UQ, σ. 136, 137). «Ὁ λόγος πού ἐπισημαίνει κανεῖς τή νεωτεριστική καί κοινωνική συμπεριφορά τῶν τεχνολογικά ἀναπτυγμένων βιομηχανιῶν εἶναι, πάνω ἀπ' ὅλα, γιά νά ξεπεραστεῖ ἡ ἔννοια ἐνός ἀπλῶς ὀρθολογισμοῦ, πού ὑποτίθεται ὅτι εἶναι ὀρθολογισμός *στόχων* καί *ἔξ* (ὀρθολογισμός) *ἀξιών* καί πού ἰσχύει γιά ὅλες τίς κατηγορίες ἐπιχειρήσεων» (UQ, σ. 137).⁹

Ἀφοῦ λοιπόν ὁ Castells διακρίνει τίς παραπάνω τάσεις, παράγοντες καί περιορισμούς, ταξινομοῦνται οἱ ἐπιχειρήσεις μέ βάση τρεῖς μεταβλητές (UQ, σ. 138-140). Τρεῖς τρόποι ἐγκατάστασης ἐξετάζονται ἐκ τῶν ὁποίων ἕνας ἀντιστοιχεῖ στόν κυρίαρχο ρόλο τῶν «κοινωνικῶν παραγόντων».

Στό θεωρητικό σχῆμα τοῦ Castells ἡ παραγωγή εἶναι μία *τεχνική διαδικασία* πού διαδραματίζεται *μέσα* στό *χώρο*. Οἱ ἐπιχειρήσεις ἐγκαθίστανται στό *χώρο* θεωρημένο ἀπό τόν συγγραφέα σάν δεδομένο προϋπάρχον περιβάλλον. Ὁ ἀνάλυτικός νοῦς παρακολουθεῖ καί καταγράφει τή διαδικασία, ταξινομεῖ καί κατηγοροποιεῖ περιορισμούς, παράγοντες καί συμπεριφορές ἐγκατάστασης (locational behaviours). Δέν ὑπάρχει κατὰ τόν συγγραφέα σχέση τριβῆς καί σύγκρουσης ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καί τόν κοινωνικό (οἰκιστικό) *χώρο*. Ἀντίθετα ὑπάρχει μιὰ ἁρμονική διαδικασία ἐγκατάστασης τῶν ἐπιχειρήσεων στόν ἀντικειμενοποιημένο *χώρο*.

Ὑπάρχει, μάς λέει ὁ συγγραφέας, μιὰ νεωτεριστική συμπεριφορά πού συνεπάγεται «τὴν ἀπόδοση ἀξίας στόν *χώρο* σάν τέτοιο». Τί ἀκριβῶς σημαίνει ἀπόδοση ἀξίας στό *χώρο*; Πῶς ἀκριβῶς συνδέονται τὰ συμβολικά στοιχεία τοῦ *χώρου* μέ τὴν ὕλική πραγματικότητα τῆς παραγωγῆς τοῦ *χώρου*, μέ τὰ κολοσσιαῖα ποσά τῶν κρατικῶν δαπανῶν πού ἀπαιτοῦνται γιά τὴν παραγωγή αὐτοῦ τοῦ *χώρου*, μέ τὴν ἀντίληψη κεφαλαίων ἀπό ἄλλα σημεία ὅπου διαδραματίζεται μέ διαδικασία ὑποβάθμισης («de-valorization») τοῦ *χώρου*;

Στὰ πλαίσια τοῦ κύριου θεωρητικοῦ πλαισίου πού προτείνει ὁ Castells, τό μέσο (media) γιά τὴν κατανόηση τῆς σχέσης *χώρος/παραγωγή* οὔτε κἀν λαμβάνει ὑπ' ὄψη τὴν κρατική παρέμβαση καί τὴν παραγωγή τοῦ *χώρου* μέσα ἀπ' αὐτὴν τὴν παρέμβαση: οἱ ἰδιωτικές πρωτοβουλίες καί πολιτικές πού ἀφοροῦν τὴν ἐγκατάσταση (private locational policies) ἀναπτύσσονται μέσα σέ πολιτικό κενό. Οὔτε ἐξ ἄλλου λαμβάνει ὑπ' ὄψη του ὁ συγγραφέας τὸ θέμα τῆς κατανάλωσης τοῦ *χώρου* ἀπὸ τὸ (ἰδιωτικό) κεφάλαιο. Μᾶς διαβεβαιώνει ὅτι ἡ ὁμογενοποίηση τοῦ *χώρου* εἶναι θέμα τοῦ ἀμεσου μέλλοντος: ἡ προβληματική τῆς κατανάλωσης/ἀντικατάστασης τοῦ (οἰκιστικοῦ) *χώρου* παρα-

9. Ὑπογραμμίσεις δικές μου.

γράφεται. Ἡ σχέση ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους καί τὴ φύση ἐμφανίζεται σὰ σχέση χωρὶς ἐνδιάμεσο (α-ταξική). Ἡ σχέση ἀνάμεσα στό φυσικό καί τὸ κοινωνικό παρουσιάζεται σάν διάζευξη (disjunction). «Λειτουργικοί», «γεωγραφικοί», «φυσικοί», «συμβολικοί» καί «κοινωνικοί» παράγοντες τοποθετοῦνται *περίεργα* ὁ ἕνας πάνω στόν ἄλλο γιά νά φτιάξουν τὴν ὁλότητα (τὸ σύνολο) τοῦ κοινωνικοῦ *χώρου*.

Ἡ θεωρητική ἀξία τῶν ἀναλύσεών του, μάς λέει ὁ συγγραφέας, ἔγκειται στό γεγονός ὅτι ἡ κοινωνική δομὴ *ἐξειδικεύεται* σέ *σχέση* μέ τὰ χαρακτηριστικά καί τὴν ἐπιχειρήσεων καί τοῦ *χώρου*. Ἰσως. Τὸ ἐρώτημα πού μπαίνει ἀμέσως, ὁμως, εἶναι *γιά ποιὰ κοινωνική δομὴ μάς μιλάει*; Γιά νά διαφανεῖ ἡ φύση τῆς κοινωνικῆς δομῆς πού καθορίζει τὴν ἀνάλυση τοῦ Castells, πρέπει κανεῖς νά ἀντιπροτείνει ἕνα θεωρητικό πλαίσιο στό ὁποῖο τὸ κεφάλαιο δέν εἶναι ταυτόσημο μέ τὴν καπιταλιστική ἐπιχείρηση· ἡ παραγωγή σάν στοιχεῖο τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος στόν ΚΤΠ δέν εἶναι ταυτόσημη μέ τὸ συνολικό ἄθροισμα τῶν καπιταλιστικῶν ἐπιχειρήσεων, ὅποιαδήποτε καί ἂν εἶναι τὰ κριτήρια ταξινόμησής τους. Ἀκόμη περισσότερο πρέπει κανεῖς νά ἀντιπροτείνει ἕνα θεωρητικό πλαίσιο στό ὁποῖο ἡ σχέση ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καί τόν κοινωνικό *χώρο* νά εἶναι *κοινωνικά* καί *ἔξ* *λειτουργικά* ἀντιθετική· κοινωνικά ἀντιφατική τόσο πρὶν ὥστε καί μετὰ τὴν ἐκδῶλση τῆς «δυσλειτουργικότητας».

Ἀντίθετα, ἡ ἀνάλυση τοῦ Castells σχετικὰ μέ τὴν ἄρθρωση τοῦ στοιχείου «παραγωγή» καί τοῦ οἰκιστικοῦ *χώρου* δέν εἶναι καθόλου κριτική καί δέν ξεπερνάει μιὰ ἀσκηση ταξινόμησης. Ἐξ ἄλλου, ἡ ἐννοιολογική σύλληψη τῶν οἰκιστικῶν προβλημάτων—στό ἐπίπεδο τῆς ἀναπαραγωγῆς τῶν μέσων παραγωγῆς— πού κάνει ὁ Castells, βασίζεται σέ *μία ἐμπειρική καὶ ὑπὸ ὁρους παρατήρηση* («τὸ ὑψηλότερο κέρδος πού ἐξασφαλίζουν οἱ ἐπιχειρήσεις μέ τὴν ἐγκατάσταση σ' ἕνα ἥδη διαμορφωμένο βιομηχανικό περιβάλλον ἐνός μεγάλου ἀστικού κέντρου»), κάτι πού μπορεῖ νά ἰσχύει ἡ νὰ μὴν ἰσχύει, ἀνάλογα μέ τὴ συγκεκριμένη θέση καί τὸ συγκεκριμένο χρόνο. Ἡ πιθανότητα νά συμβαίνει τὸ ἀντίθετο ἀκριβῶς οὔτε κἀν λαμβάνεται ὑπ' ὄψη στὰ πλαίσια μιᾶς ἄχρονης (timeless) ἀσκησης. Κι ὁμως εἶναι ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ ἐμπειρική παρατήρηση πού προτείνεται ὥς ἐξειδικευση τῆς κοινωνικῆς δομῆς στόν οἰκιστικό *χώρο* (ὅλαδὴ «ὁ καθορισμός τοῦ ἄστικου συστήματος» ἀπὸ τὴν κοινωνική δομὴ) (UQ, σ. 269, VTSPU, σ. 424). Εἶναι ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ ἐμπειρική διάγνωση τοῦ προβλήματος, σύμφωνα μέ τὴν ὁποία ἡ ὑπερ-συγκέντρωση τῶν παραγωγικῶν μονάδων προκαλεῖ «δυσλειτουργικότητα» (dysfunction) πού πληττεῖ ὁτιδήποτε σχετίζεται μέ τὴν παραγωγή καί ἐξασφαλίζει στόν Castells ἐπιφανειακὴ μόνον συνέπεια στό χαρακτηρισμό τοῦ σχεδιασμοῦ ὡς ρυθμιστικοῦ μηχανισμοῦ (αὐτῶν τῶν *δυσλειτουργιῶν*).

3. χωρική δομή και ταξικές σχέσεις

Σ' αυτό το στάδιο θα αντιπαραβάλουμε την αντίληψη της κατοικίας ως προβλήματος στο επίπεδο της *άγρορας*, στο επίπεδο δηλαδή της κυκλοφορίας των εμπορευμάτων και την αντίληψη της παραγωγής ως τεχνικής διαδικασίας που διαδραματίζεται σ' ένα *αντικειμενοποιημένο* περιβάλλον, με έννοιες που ενέχουν συσχετισμούς (relational concepts) και που είναι ικανές να αντανακλούν το ταξικό περιεχόμενο της δομής του οικιστικού χώρου. Οι συνέπειες της χρήσης αυτών των έννοιων για την έρμηνεία της επέμβασης του κράτους φαίνονται στη συνέχεια.

α) Ο κοινωνικός χώρος της παραγωγής

Η θεωρία εγκατάστασης βιομηχανικών μονάδων (industrial locational theory)—και η ανάλυση του Castells—θεωρούν την επιχείρηση ως την κύρια αναλυτική μονάδα. Επί πλέον ο περιβάλλων οικιστικός χώρος θεωρείται εξωτερικός ως προς την επιχείρηση, ως συγχώνευση εξωτερικών οικονομιών (externalities), συμπεριλαμβανομένων και των οικονομιών της άστικής συγκέντρωσης (agglomeration economies). Η επιλογή αυτών των κατηγοριών δεν είναι χωρίς συνέπειες. Η επιχείρηση μπορεί να θεωρηθεί είτε σαν άπλη μονάδα παραγωγής ή σαν μία συγκεντρωμένη μορφή του κεφαλαίου. Επί πλέον ο περιβάλλων οικιστικός χώρος μπορεί να ειδωθεί σαν τεράστια παραγωγική δύναμη κοινωνικού χαρακτήρα και παράλληλα σαν τόπος της (κοινωνικής) αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης.

Στην πρώτη περίπτωση, όπου η επιχείρηση (ή εξάτομικευμένες επιχειρήσεις) αποτελεί τη βάση της ανάλυσης, η εξάρτηση του καπιταλιστή από το άστικο συγκρότημα για το σύνολο των ωφελειών (useful effects), που του παρέχονται χωρίς επιβάρυνση, και το κοινωνικό κόστος το οποίο συνδέεται με τις μεταβολές της κατανομής της βιομηχανίας στο χώρο, απαλλάσσονται από τον προβληματικό τους χαρακτήρα. Αυτό συμβαίνει γιατί γίνεται μία αφαίρεση από τους θεσμοποιημένους νόμους της ελεύθερης επιχείρησης (free enterprise) που λειτουργούν πάνω απ' το επίπεδο των ατόμων (π.χ. της επιχείρησης του καπιταλιστή κτλ.). Επίσης, αυτό συμβαίνει, γιατί μία κοινωνική σχέση παρουσιάζεται σαν σχέση μεταξύ αντικειμένων.

Στη δεύτερη περίπτωση, συγκεντρώνοντας την έμφαση στο *κεφάλαιο* απ' τη μία μεριά, και τον κοινωνικό χαρακτήρα του χώρου απ' την άλλη, η ανάλυση μετατίθεται από τη θεωρήση ατόμων στη θεωρήση τάξεων και, συνεπώς, θέτει υπό αμφισβήτηση αυτούς άκριβως τους νόμους. Παράλληλα, η σχέση ανάμεσα στην επιχείρηση (ένα αντικείμενο) και στον αντικειμενοποιημένο χώρο χάνει τον φυσιοκρατικό χαρακτήρα

πού η πρώτη προσέγγιση της αποδίδει και μεταβάλλεται σε σχέση κοινωνική. Αυτή η διαδικασία της αποφυσικοποίησης (de-naturalization) είναι αποτέλεσμα μιάς προσέγγισης, όπου η κριτική και η γνωστική λειτουργία είναι ενσωματωμένες ή μία στην άλλη.

Η αύξηση του ποσοστού του κέρδους, δηλαδή η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας, ή/και η μείωση του κόστους αναπαραγωγής της εργατικής δύναμης, μπορεί να βασισθεί είτε σε ιδιωτική πρωτοβουλία μέσα στα πλαίσια του συγκεκριμένου εργοστασίου (τεχνική βελτίωση, περιορισμός των μισθών κτλ.), είτε σε αναζήτηση καταλλήλων εξωτερικών συνθηκών. Αυτές οι συνθήκες μπορεί να παίρνουν τη μορφή υποδομής ενσωματωμένης στο χώρο μιάς πόλης ή μιάς περιφέρειας, ή μπορεί να παίρνουν τη μορφή κρατικής επιδότησης του ιδιωτικού κέρδους, ή όποια μερικές φορές μπορεί να αναφέρεται σε συγκεκριμένο τόπο (π.χ. κίνητρα περιφερειακής ανάπτυξης). Ένδο ο οικιστικός χώρος αποτελεί έν γένει μία σύνθετη παραγωγική δύναμη κοινωνικού χαρακτήρα, σε μία δοσμένη χρονική στιγμή, όρισμένες περιοχές μπορεί να παρέχουν μεγαλύτερη δυνατότητα για τη μεταλλαγή μέρους του ιδιωτικού κόστους σε κοινωνικό κόστος, και επομένως όρισμένες περιοχές συνιστούν «ένα προσφορότερο περιβάλλον» απ' τη σκοτία της ιδιωτικής επιχείρησης. Έτσι, ο διαφοροποιημένος χώρος εισάγει μία πρόσθετη διάσταση στην άνιση ανάπτυξη των διαφόρων κλάδων και τομέων της βιομηχανίας. Ο κοινωνικός χώρος της παραγωγής μεταβάλλεται από περιοχή σε περιοχή τόσο απ' την άπωση του συνολικού σταθερού κεφαλαίου (fixed capital) ενσωματωμένου στα συλλογικά μέσα παραγωγής και κατανάλωσης, όσο και απ' την άπωση της οργάνωσης του χώρου και επομένως της αξίας χρήσης την όποια τά μέσα αυτά μπορούν να αποδώσουν.

β) Άξια χρήσης, ανταλλακτική αξία, χώρος και κρατική επέμβαση

Η κατοικία συνιστά αξία χρήσης γι' αυτούς που τη χρησιμοποιούν και ανταλλακτική αξία για τη βιομηχανία κατασκευών. Μετά την παραγωγή της είναι μέσο συμμετοχής στην ιδιοποίηση της υπεραξίας τόσο για τον ιδιοκτήτη της γης, όσο και για το κεφάλαιο που χρησιμοποιείται για την κυκλοφορία του εμπορεύματος αυτού. Επί πλέον, από την άπωση των ιδιοκτητών της γης, και από την άπωση του κεφαλαίου που επενδύεται για την κατασκευή της, το έμπόρευμα κατοικία δεν είναι παρά μόνον ένα ανάμεσα σε πολλά άλλα εμπορεύματα που εξαρτώνται από τη διαθεσιμότητα της γης για την *πραγματοποίησή* τους και που συνεπάγονται διαφορετικά ποσοστά κέρδους για το κεφάλαιο το οποίο επενδύεται για την παραγωγή τους.

Το κόστος της κατοικίας (δπως ένα βασικό μέρος

του κόστους άναπαραγωγής) ύπαισέρχεται στόν προσδιορισμό της αξίας της εργατικής δύναμης γιά τό βιομηχανικό κεφάλαιο, και μέ αυτό τόν τρόπο αντι-στοιχεί σέ όρισμένη άνταλλακτική άξία. Στο βαθμό πού ή κατοικία είναι άξία χρήσης, μόνον έφ' όσον βρίσκεται σέ όρισμένη άπόσταση από τόν τόπο έργα-σίας, μπορούμε νά θεωρήσουμε ότι έχει ύπόσταση διττή: ότι είναι μέρος του «χώρου ζωής» (άξία χρή-σης) και συγχρόνως μέρος του «χώρου παραγωγής». Μέ τή δεύτερη μορφή της ή κατοικία ύπαισέρχεται στή σχέση κεφάλαιο/έργασία άλλα επίσης και στίς σχέσεις άνάμεσα στά διάφορα κεφάλαια (κατανομή της υπεραξίας), άφού διαφορετικές περιοχές (δηλαδή διαφορετικοί χώροι παραγωγής) άντιστοιχούν σέ δια-φορετικό κόστος κατοικίας σέ μία δοσμένη περίοδο.

Μέ τήν αυξανόμενη κοινωνικοποίηση του κόστους άναπαραγωγής, τό ζήτημα του *πραγματικού μισθού* (δηλαδή του χρηματικού μισθού σүн τόν κοινωνικό μισθό, πού άντιστοιχεί στίς συγκεκριμένες κατά τό-πους συνθήκες άναπαραγωγής), και της *διακύμανσής του από περιοχή σέ περιοχή* καθώς και ό ρόλος του κράτους σ' αυτήν τήν περίπτωση, άποκτούν αυξανό-μενη σπουδαιότητα. Μ' αυτήν τήν έννοια τουλάχιστο τό πρόβλημα της πόλης δέν μπορεί μέ κανένα τρόπο νά άποσυνδεθεί άπ' τό περιφερειακό πρόβλημα όπως προτείνει ό Castells. 'Αλλ' άπ' τή σκοπιά της κοινωνι-κής κριτικής, τό σημαντικό έρώτημα είναι τό κατά πόσο ή κρατική επέμβαση στήν κατοικία μεροληπτεί ύπέρ τών βιομηχανιών αίχμης και τών βιομηχανικά άνεπτυγμένων περιοχών. Μέ άλλα λόγια, κατά πόσο ή άνιση ανάπτυξη του χώρου ζωής άντανακλά τή διά-ταξη της άνισόμερης ανάπτυξης (τομέων, βιομηχα-νιών, περιοχών), πού είναι *άποτέλεσμα της κρατικής επέμβασης*.

Στό βαθμό πού ένα μέρος του κόστους της κατο-ικίας είναι γεωπρόσδοος, όπως άντιστοιχεί σέ όρισμέ-νες (πλεονεκτικές) τοποθεσίες, τό ζήτημα της κατο-ικίας άποτελεί ένα τομέα άντιτιθεμένων συμφερόντων άνάμεσα στό κεφάλαιο πού τροφοδοτεί τήν κυκλοφο-ρία της κατοικίας και γενικότερα τήν κυκλοφορία τών άκινήτων και τήν έγγεια ιδιοκτησία άπ' τό ένα μέρος και τό βιομηχανικό κεφάλαιο άπ' τό άλλο τόσο σέ πε-ριφερειακό όσο και σέ δια-περιφερειακό επίπεδο. Θά μπορούσε κανείς νά προτείνει, γιά παράδειγμα, ότι έ-νας άπ' τούς οικονομικούς παράγοντες πού όδήγησε στήν έξοδο της βιομηχανίας άπ' τά μεγάλα άστικά κέντρα (conurbations) ήταν τά αυξημένα έξοδα άναπα-ραγωγής, συμπεριλαμβανομένης και της αύξημένης γεωπροσόδου της σχετικής μέ τήν κατοικία.¹⁰

Όποιοιδήποτε κι άν είναι οι (προτεινόμενοι) «στό-

χοι» της επέμβασης του κράτους στήν οικιστική δο-μή, ύπάρχουν, άναπόφευκτα, συνέπειες και στό επίπε-δο της αξίας χρήσης και στό επίπεδο της άνταλλακτι-κής αξίας, πράγμα πού όφελεται άφ' ενός στόν κοι-νωνικό χαρακτήρα του χώρου, και άφ' έτέρου στό γε-γονός ότι ύπάρχει άτομική ιδιοκτησία γής και άκινή-των. Ό θεωρητικός στόχος μας έδώ είναι νά δείξουμε ποιά είναι τό ταξικό περιεχόμενο αυτής της επέμβα-σης, δηλαδή νά διακρίνουμε τίς επιπτώσεις της πάνω στά άντικειμενικά συμφέροντα τών τάξεων πού ύπει-σέρχονται στό πρόβλημα, σέ μία δεδομένη χρονική στιγμή.

Τό κοινό σημείο άνάμεσα στήν άνάλυση του Cas-tells και στίς αναλύσεις των κρατικών ιδεολόγων είναι ότι και οι δύο θεωρούν σά δεδομένο ότι ή κριτική επέμβαση άποσκοπεί πάντοτε στό νά επηρεάσει τήν άξία χρήσης του χώρου.¹¹ πράγμα πού πολλές φορές άπαιτεί σάν προϋπόθεση επέμβάσεις στο επίπεδο της άνταλλακτικής αξίας. 'Αν αυτή ή προσέγγιση είναι κατανοητή όσον άφορά τή συλλογιστική των κρατι-κών παραγόντων, είναι άπαράδεκτη άπ' τήν άποψη της θεωρητικής κριτικής, γιati προϋποθέτει *άναστροφή του θεωρητικού στόχου, άφού παραδέχεται σάν άξίωμα αυτό άκριβώς πού όφείλει νά άποδείξει*.

Οί όροι μέ τούς όποιους ό Castells συλλαμβάνει και περιγράφει «τά προβλήματα» είναι ιδεολογικοί (δη-λαδή μειοδοτικοί) φορτισμένοι μέ τήν έννοια ότι προϋποθέτουν και άντανακλούν τήν άντίληψη της κρατικής επέμβασης ως *μέσου επίλυσης προβλημάτων*. 'Απ' τή στιγμή πού οι συνθήκες κάτω από τίς όποιες τό κράτος επέμβαίνει περιγράφονται μέ τούς παραπλ-νω όρους, αυτή ή άντίληψη (πού στήν πραγματικότητα δέν είναι παρά μία ύπόθεση) μεταβάλλεται σέ αυτο-εκπληρούμενη προφητεία. Καί όμως ύπάρχει μία διαρκώς αυξανόμενη συνειδητοποίηση στήν 'Αγγλία ότι, στή μεταπολεμική περίοδο, ή επέμβαση του κρά-τους στόν οικιστικό τομέα βασίστηκε περισσότερο στήν πρόβλεψη και λιγότερο στήν άντίδραση (και ρύθμιση) τών χωροταξικών άπαιτήσεων του βιομηχα-νικού κεφαλαίου (Cullingworth, 1972). Τό ταξικό πε-ριεχόμενο αυτής της ιστορικά νεωτεριστικής μορφής επέμβασης μένει νά διερευνηθεί. 'Ωσπου νά γίνει ή διερεύνηση αυτή, είναι άπαραίτητο νά μιλάει κανείς γιά τίς συνθήκες πού προκαλούν τήν επέμβαση του κράτους και νά κινείται πρós τήν άνάπτυξη εργαλείων γιά τή θεωρητική όριοθέτηση αυτών των συνθηκών (δηλαδή της ταξικής πάλης στό σύνολό της). 'Απ' τή στιγμή πού ξεπερνάμε τόν έμπειρισμό, γίνεται άμέσως φανερό ότι ό ρόλος του κράτους άποτελεί μεγάλο και σημαντικό πεδίο διερεύνησης και άντικείμενο συγκε-κρίμενης ιστορικής άνάλυσης: ότι επίσης τό άντικεί-μενο της γνώσης, τό κοινωνικό δηλαδή περιεχόμενο

10. 'Η πρόταση αυτή έχει μόνο έπεξηγηματικό σκοπό σ' αυτό τό στάδιο· δέν παρουσιάζεται δηλαδή σάν ύπόθεση, άφού ή μορφοποίηση μιας ύπόθεσης θά είχε πραγματικό νόημα μόνον άν λά-βαινε ύπ' όψη όλους τούς σχετικούς παράγοντες και τά συμφέ-ροντα.

11. Βλέπε π.χ. τίς μεταφορές του Castells «μυτιλιάρισμα», «δυσλειτουργικότητα».

της επέμβασης, πρέπει να κατακτηθεί ως αποτέλεσμα της ανάλυσης και όχι να δηλωθεί αξιωματικά, και ότι τέλος το σημείο εκκίνησης για μία τέτοια ανάλυση δεν μπορεί να είναι άλλο από την προσπάθεια καθορισμού των ταξικών σχέσεων στο επίπεδο του χώρου.

Ο σχεδιασμός στην περιφέρεια του Λονδίνου

Όπως σωστά προτείνει ο ίδιος ο Castells, η υπεροχή ενός θεωρητικού σχήματος σε σύγκριση με άλλα, δεν είναι καθόλου αυτόδηλη· αντίθετα, είναι συνάρτηση της αυξημένης δυνατότητάς του να ερμηνεύει συγκεκριμένες ιστορικές διαδικασίες. Με βάση το σκεπτικό αυτό θα εξετάσουμε τώρα τη μελέτη του Castells που αναφέρεται στα οικιστικά προβλήματα στο Λονδίνο της μεταπολεμικής περιόδου και στο κοινωνικό περιεχόμενο του σχεδιασμού στην περιοχή αυτή. Παράλληλα, θα έχουμε την ευκαιρία να προβούμε στην κριτική ανάλυση των συνθηκών και περιορισμών που ο Castells θεωρεί ότι προσδιορίζουν τα πλαίσια άσκησης του σχεδιασμού.

Σύμφωνα με τον συγγραφέα, τα οικιστικά προβλήματα στο Λονδίνο της μεταπολεμικής περιόδου ήταν κατά κύριο λόγο αποτέλεσμα της υπερβολικής συγκέντρωσης της βιομηχανίας στα πλαίσια «της τεχνικής και οικονομικής εξέλιξης του Βρετανικού Καπιταλισμού και της γνωστής διαδικασίας διαμόρφωσης των μητροπολιτικών περιφερειών» (UQ, σ. 277). Έτσι, το ατομικό συμφέρον της κάθε επιχείρησης που προσπαθούσε να μεγιστοποιήσει τα κέρδη της έρχοταν σε αντίθεση με την ισορροπία του συνόλου, με την έννοια ότι μιάς τέτοιας κλίμακας συγκέντρωσης δραστηριοτήτων στο χώρο «... συνεπάγεται μία δλόκληρη σειρά από αντιθέσεις μέσα στο οικιστικό σύστημα» (UQ, σ. 278). Τό επίκεντρο αυτών των αντιθέσεων ήταν η επιταχυνόμενη συγκέντρωση εργατικής δύναμης στη μητρόπολη και η αδυναμία του ιδιωτικού κεφαλαίου να ανταποκριθεί στη ζήτηση κατοικίας.¹²

Πολύ συνοπτικά η εξέγηση που δίνει ο Castells για τα μεταπολεμικά μέτρα οικιστικής πολιτικής είναι η ακόλουθη: μία αποτελεσματική αναδιοργάνωση της περιοχής δεν θα μπορούσε παρά να βασίζεται στην εφαρμογή μιάς ουσιαστικής πολιτικής περιφερειακής ανάπτυξης με ανακατανομή του πληθυσμού και των δραστηριοτήτων (VSTPU, 430, UQ, σ. 280). Μία επέμβαση τέτοιας μορφής όμως, αντιμετώπιζε τους γνωστούς περιορισμούς, αφού προϋπέθετε δραστική επέμβαση στο επίπεδο της παραγωγής. Η αδυναμία του κράτους να επηρεάσει δραστικά τό σύνολο της κίνησης των δευτερογενών δραστηριοτήτων και κατά συνέπεια τό σύνολο τό οικιστικό συστήματος είναι, σύμφωνα με τον συγγραφέα, η έκφραση ενός θεμελια-

κού νόμου τό καπιταλιστικό οικιστικό σχεδιασμό (UQ, σ. 281). Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες και έν δ-ψαι της μειωμένης αποτελεσματικότητας τών μέτρων που πάρθηκαν,¹³ ή κίνηση τών δευτερογενών δραστηριοτήτων (και μαζί μ' αυτή τά οικιστικά προβλήματα τού Λονδίνου) παρέμειναν άνεπηρέαστα από την επέμβαση τού κράτους (UQ, σ. 281-283).

Στή σφαίρα της κατανάλωσης, έξ άλλου, αποτελεσματική κρατική επέμβαση ήταν δυνατή, αφού έπρόκειτο για άλλη διεύρυνση τού ρόλου που τό κράτος είχε ήδη στόν τομέα αυτό (UQ, σ. 350). Ό άπορασι-στικός παράγοντας πάντως ήταν ή πολιτική συγκυρία: δηλαδή ή κοινωνική πίεση της εργατικής τάξης (και ή έκδογική νίκη τού Έργατικού Κόμματος-UQ, σ. 280).

Η κατάσταση αυτή ισχύει κατά τόν συγγραφέα και γενικότερα: ή κρατική επέμβαση στή σφαίρα της κατανάλωσης (συμπεριλαμβανομένης και της κατανάλωσης κατοικίας) ακολουθεί την κοινωνική έκφραση τού προβλήματος και βρίσκεται σε άμεση εξάρτηση από την πολιτική συγκυρία και την κοινωνική πίεση που ασκείται από την εργατική τάξη (UQ, σ. 269-270, UQ, σ. 159).

Η παραπάνω ανάλυση έμπεριέχει σοβαρές θεωρητικές αδυναμίες, αλλά και δεν έπιβεβαιώνεται από τά υπάρχοντα έμπειρικά δεδομένα:

1. Η θέση σύμφωνα με την όποια ή εδρύτερη περιοχή τού Λονδίνου της μεταπολεμικής περιόδου εξακολουθούσε να άσκει έλξη για ή βιομηχανία (με την έννοια ότι εξακολουθούσε να προσφέρει τις έξωτερικές συνθήκες για ή μεγιστοποίηση τού κέρδους) άποτελεί άθεμελιώτη διαβεβαίωση. Μία θεωρητική ανάλυση, στοιχειώδους αξιοπιστίας, θα έπρεπε να τοποθετεί τό πρόβλημα και να παρέχει μεθόδους για την έμπειρική θεμελίωση ή την απόρριψη της σχετικής υπόθεσης.

2. (α) Είναι θεωρητικά άβάσιμο να μιλάει κανείς για την αδυναμία τού κράτους να επηρεάσει ή διακίνηση και εγκατάσταση τών δευτερογενών δραστηριοτήτων. (β) Στο παρελθόν και μέχρι σήμερα, διαφόρων μορφών παρεμβατικά μέσα επήρεσαν και επηρεάζουν τις έξωτερικές συνθήκες της παραγωγής για μεγάλο διάστημα πριν και μετά από την εισαγωγή ειδικών ρυθμιστικών μέσων (όπως είναι τά πιστοποιητικά Βιομηχανικής Ανάπτυξης-IDC'S-και τά κίνητρα περιφερειακής ανάπτυξης). (γ) Με την έμπειρική προσέγγιση που υιοθετεί ό συγγραφέας όδηγείται στό να διαχωρίζει τά ρυθμιστικά μέσα, τά όποια έχουν άμεση επίδραση στή μετακίνηση (location, relocation) της βιομηχανίας, από τό σύνολο τών μέτρων τά όποια επηρεάζουν τις έξωτερικές συνθήκες της αξιοποίησης τού κεφαλαίου (προγράμματα συλλογικής κατανάλωσης

12. Για τό σύνολο τών αντιθέσεων βλέπε τό διάγραμμα UQ, σελ. 279.

13. Έδω ό συγγραφέας αναφέρεται κυρίως στό JDC και σέ κίνητρα που άφορούν την περιφερειακή πολιτική.

καί παροχή συλλογικῶν παραγωγικῶν μέσων), καί κατὰ συνέπεια ἐπιηράζουν ἐπίσης τίς ἐπιλογές ἐγκατάστασης. (δ) Ἡ ἀποτελεσματικότητα καί τὸ κοινωνικὸ περιεχόμενον τῶν μέτρων τῆς πρώτης κατηγορίας μπορεῖ νὰ διερευνηθεῖ καί νὰ θεμελιωθεῖ μόνο ἂν αὐτὰ ἐξεταστοῦν σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ μέτρα τῆς δευτέρας κατηγορίας· μ' ἄλλα λόγια, μόνο ἂν ἐξεταστεῖ στὸ σύνολό του ὁ ρόλος τοῦ κράτους στὴν ὀργάνωση τοῦ χώρου τῆς παραγωγῆς. Ἀντίθετα, ὁ συγγραφέας ἀποφασίζει νὰ ἐξετάσει τὴ σχέση χώρου/παραγωγῆς σάν διαδικασία μὴ πολιτικὴ (βλέπε Μῆρος 2) καί σ' ἓνα ἐπόμενο στάδιο νὰ ἐμφανίσει τὴν εἰσαγωγή συγκεκριμένων ρυθμιστικῶν μέτρων, σάν ν' ἀκολουθεῖ ἓνα κενὸ ἀπὸ κρατικές ἐπεμβάσεις ἄλλων μορφῶν, καί νὰ ὀρίσει ἀνταίρετα τὸ κοινωνικὸ περιεχόμενο αὐτῶν τῶν μετῶν.

3. Ἡ θέση τοῦ συγγραφέα σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ ἐπέμβαση τοῦ κράτους στὸν τομέα τῆς κατοικίας εἶναι ἄμεση συνέπεια τῆς κοινωνικῆς πίεσης (καί ὅτι πάντοτε ἔπεται τῆς κοινωνικῆς ἔκφρασης τοῦ προβλήματος) εἶναι ἐπίσης ἀμφισβητήσιμη. Ἀναμφίβολα οἱ πολιτικοὶ ἄγῳνες τῶν καταπιεζομένων τάξεων ὁδηγοῦν ἐν γένει σὲ ὑποχωρήσεις τῆς ἀρχουσας τάξης, τόσο στὸν τομέα τῆς κατοικίας, ὅσο καί σὲ ἄλλους τομεῖς. Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι μπορεῖ κανεὶς νὰ υποστηρίξει σὲ βάση θεωρητικὴ ἢ ἐμπειρικὴ ὅτι ἡ κρατικὴ ἐπέμβαση στὴν κατοικία, οἱ αὐτοομιώσεις τῆς καί οἱ συγκεκριμένες μορφές μὲ τίς ὁποῖες ἐμφανίζεται, ἀντανάκλουν τὸ ἐπίπεδο τῆς κοινωνικῆς πίεσης. Δὲν σημαίνει, ἐπίσης, ὅτι ὁ ρόλος τῶν ἐπιμέρων κεφαλαιῶν καί τῶν ἀντιστοιχῶν συμφερόντων (σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὸ γενικὸ συμφέρον τῆς ἀρχουσας τάξης καί τῆς δομικῆς ἀναπαραγωγῆς τοῦ τρόπου παραγωγῆς) μποροῦν νὰ μείνουν ἔξω ἀπ' τὸ ἀναλυτικὸ πλαίσιο.

Τὸ ζήτημα τῆς ἱκανοποιητικῆς ἐξήγησης τῆς κρατικῆς ἐπέμβασης στὴν κατοικία θά ἦταν καθαρά ἀκαδημαϊκὸ ἂν αὐτὴ ἡ ἐπέμβαση δὲν ἦταν κοινωνικά προβληματικὴ· ἂν ἡ κατοικία δὲν ἀποτελοῦσε τὸ αἰώνιο πρόβλημα τόσο μετὰ τὴν εἰσαγωγὴ τῆς κρατικῆς ἐπέμβασης, ὅσο καί πρὶν ἀπ' αὐτὴ· ἂν δὲν ἀντιμετωπίζαμε τὴν ἀποκαλούμενη ἀνεπάρκεια τῶν μέσων ἐπέμβασης νὰ ἐπιδρῶσιν τὸ πρόβλημα.

Εἶναι ἀνάγκη λοιπὸν νὰ συλλάβουμε θεωρητικὰ τοὺς μηχανισμοὺς μὲ τοὺς ὁποίους ἡ ἀξία χρήσης τοῦ χώρου ὑποτάσσεται στὴν παραγωγή καί στὴν πραγματοποίηση τῆς ὑπεραξίας (Μῆρος 3), κατὰ συνέπεια σὲ ἐπὶ μέρους ταξικὰ συμφέροντα. Εἶναι ἀνάγκη ἐπίσης νὰ ἐρευνήσουμε καί τὸ ρόλο τοῦ κράτους σὲ σχέση μὲ τοὺς μηχανισμοὺς αὐτοὺς.

4. Ἀντίθετα ἀπ' ὅ,τι μᾶς διαβεβαιώνει ὁ Castells γιὰ τὴν ἀδυναμία τοῦ κράτους νὰ ἐπιηράσει τὴν κίνησιν τῆς βιομηχανίας καί ἐπομένως τὸ σύνολο τοῦ οἰκιστικοῦ συστήματος, εἶναι σήμερα καλὰ θεμελιωμένο ὅτι στὴν περίοδο γιὰ τὴν ὁποία μιλάει ἔχουν συμβεῖ

βαθεῖς μεταβολές στὴν κατανομὴ τῆς βιομηχανίας στὸ χώρο, ποὺ περιλαμβάνουν μεταξὺ ἄλλων σημαντικὴ ἐξοδὸ τῆς βιομηχανίας ἀπὸ τὰ παλιότερα μέρη τῶν μεγάλων ἀστικῶν κέντρων (conurbations), ὅπως τὸ Λονδίνο. Ἐπιπλέον, εἶναι εὐρύτητα ἀποδοτικὸ ὅτι οἱ παραπάνω ἐπεμβάσεις εἶχαν σάν ἀποτέλεσμα τὴ διαφοροποίηση τοῦ κοινωνικοῦ χώρου τῆς παραγωγῆς.¹⁴ Αὐτὸ ποὺ μένει νὰ ἀναλυθεῖ συστηματικὰ εἶναι οἱ ἐπιπτώσεις αὐτῶν τῶν ἀλλαγῶν στὰ ἀντικειμενικὰ συμφέροντα τῶν κοινωνικῶν τάξεων (καί κοινωνικῶν μερίδων). Ἡ προσέγγισις τοῦ Castells δὲν ἔχει τίποτα νὰ προσφέρει πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, γιὰτὶ δὲν κάνει τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ μᾶς διαβεβαιώνει ὅτι πράγματι ἔγινε κάποια ρύθμισις (περιορισμένη καί ἐμμεση) μὲ τὸ σκοπὸ νὰ ἐξασφαλίσει τὰ συμφέροντα τῆς ἀρχουσας τάξης καί τὴν ἀναπαραγωγὴ τοῦ τρόπου παραγωγῆς. Ἡ ἀναλυτικὴ ἀξία τέτοιων διαβεβαιωτικῶν γενικεύσεων εἶναι ἐλάχιστη· μπορεῖ κανεὶς μάλιστα νὰ ἰσχυρισθεῖ ὅτι ἡ ἀξία τους εἶναι ἀρνητικὴ μὲ τὴν ἐννοία ὅτι ὑποβαθμίζουν τὴ γνωστικὴ, ἀναλυτικὴ δυνατότητα τῆς μαρξιστικῆς μεθόδου. Συχνὰ στὶς ἀναλύσεις τοῦ Castells βλέπουμε παρατηρήσεις, οὐσιαστικὰ ἐμπειρικὲς καί ἱστορικὰ συγκεκριμένες, νὰ ὑψώνονται στὸ ἐπίπεδο γενικῶν ἐπαγωγικῶν νόμων. Τὸ θεωρητικὸν τοῦ σχήμα ὁδηγεῖ σὲ μιὰ ταυτολογικὴ ἀναγνώσιν τῆς πραγματικότητας, γιὰτὶ ἀντὶ νὰ διαμορφώνει θεωρητικὲς ἐρωτήσεις προτείνει ἤδη τίς ἀπαντήσεις τους.

4. τὸ «ἀστικὸ σύστημα» καί ὁ τρόπος παραγωγῆς στὸ θεωρητικὸ σχῆμα τοῦ Castells

Τὸ ἐρώτημα σχετικὰ μὲ τὸ βαθμὸ ἀυτονομίας τοῦ «ἀστικοῦ συστήματος» ἀπὸ τὸ σύστημα παραγωγῆς καί τὴν κοινωνικὴ δομὴ ἔχει ἤδη τεθεῖ (Lebas 1977). Κατὰ τὸν Castells, τὸ ἀστικὸ σύστημα ἀρθρώνεται μὲ (α) τὴν εὐρύτερη κοινωνικὴ δομὴ μὲσω τῆς ἑνταξῆς τῶν ἀστικῶν παραγόντων στὸ σύστημα τῶν θέσεων τῆς κοινωνικῆς δομῆς καί ἐπίσης στὶς σχέσεις ἀνάμετα στίς θέσεις...» (UQ, σ. 263-265), (β) τὴν κοινωνικὴ ὀργάνωσιν ποὺ κατὰ τὸν συγγραφέα σημαίνει «ἱστορικὰ καθορισμένες κοινωνικὲς μορφές, ποὺ πηγαίνουν ἀπὸ τὴν ἐνσωμάτωσιν δομῶν καί πρακτικῶν σ' ἓνα τομέα τοῦ πραγματικοῦ: αὐτὸ ποὺ ἀποκαλεῖται ἐπίπτωση τῆς συγκυρίας» (UQ, σ. 262). Ἐνῶ ἡ ἄρθρωσις τοῦ «ἀστικοῦ συστήματος» μὲ τὴν κοινωνικὴ δομὴ δὲν συνεπάγεται καμιάς μορφῆς ἰδιαιτερότητα γιὰ τὸ πρῶτο, ἡ ἄρθρωσις του μὲ τὴν κοινωνικὴ ὀργάνωσιν συνεπάγεται ἰδιαιτερότητα γιὰ τὸ «ἀστικὸ σύστημα» μὲ τὴν ἐννοία ὅτι ὁ συγγραφέας θεωρεῖ σάν σχετικὰ τίς ἐξῆς τρεῖς ἀπόψεις τῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης: (α) οἰκολο-

14. Π.χ. οἱ διαφορὲς στὴν ἀνταγωνιστικότητά των περιοχῶν νὰ προσελκύουν τὴ βιομηχανία. Βλ. Weatheritt καί Lovett (1976), Scott (1976).

γικές μορφές, (β) *κοινωνική διαστρωμάτωση* (κατανομή του προϊόντος ανάμεσα στους φορείς) και (γ) σύστημα οργάνωσης (ΥΟ, σ. 265).

Ο ρόλος της οργάνωσης, προτείνει ο Castells, μπορεί να κατανοηθεί μόνο αν θεωρήσουμε «τη διάρθρωση των πρακτικών μέσα στο σύστημα των παραγόντων» (ΥΟ, σ. 265).

«Το πεδίο των άστικών πρακτικών αποτελεί σύστημα, πραγματώνει και εκδηλώνει συγχρόνως τούς δομικούς νόμους του συστήματος, της αναπαραγωγής του, της μεταμόρφωσής του, της οργάνωσής του και των αντιθέσεών του» (ΥΟ, σ. 266).

Εξετάζοντας τις προτάσεις του Castells σχετικά με την πραγμάτωση και εκδήλωση των νόμων και αντιθέσεων του τρόπου παραγωγής, θα μπορούσε κανείς να προσδιορίσει τόν ειδικό χαρακτήρα του «άστικού συστήματος» πέρα από το χαρακτηριστικό του χώρου που εισάγει ο συγγραφέας στον όρισμό του (ΥΟ, σ. 237) και την ιδιαιτερότητα που του προσδίδει ο συγκεκριμένος τρόπος άρθρωσης με την κοινωνική οργάνωση:

1. «Οι κανόνες λειτουργίας του «άστικού συστήματος» είναι εύκολο να προσδιοριστούν, γιατί δεν είναι τίποτε άλλο από ειδική έκφραση των γενικών κανόνων του τρόπου παραγωγής. Έτσι λοιπόν, στον καπιταλισμό το άστικό σύστημα είναι ένα σύστημα με κυρίαρχα στοιχεία και σχέσεις: Στο επίπεδο των στοιχείων κυρίαρχο είναι το στοιχείο Π (μέσα παραγωγής) και στο επίπεδο των σχέσεων η σχέση ιδιοκτησίας...» (ΥΟ, σ. 241).

2. «Η οικιστική προβληματική κινείται ανάμεσα σε δύο βασικούς πόλους: Το στοιχείο Κ (Κατανάλωση) στο επίπεδο των σχέσεων ιδιοκτησίας και το στοιχείο Π στο επίπεδο των σχέσεων πραγματικής ιδιοποίησης». (ΥΟ, σ. 270).

3. Οι οικιστικές αντιθέσεις δεν άπτονται των θεμελιικών νόμων του τρόπου παραγωγής (ΥΟ, σ. 433). Το «άστικό σύστημα» δεν φθάνει το πλήρες έννοιολογικό του περιεχόμενο παρά μόνο όταν ξεκαθαριστούν οι νόμοι και αντιθέσεις του τρόπου παραγωγής και η ιδιαιτερότητά των στά πλαίσια του άστικού χώρου (Urban/spatial context). Έτσι το «άστικό σύστημα» μπορεί να αποτελεί ένα διαφορετικό κάθε φορά θεωρητικό εργαλείο. Όσον αφορά την εργασία του συγγραφέα *The Urban Question*, όπου οι νόμοι και αντιθέσεις είναι αυτές που αναφέραμε παραπάνω, μπορούμε να παρατηρήσουμε τα εξής:

1. α. Το «άστικό σύστημα» συνδέεται εκεί με τον τρόπο παραγωγής μόνον στο βαθμό που το τελευταίο συνεπάγεται σχέσεις κατανομής και κοινωνικές τάξεις βασισμένες στην κατανομή.

β. Το γεγονός ότι ο συγγραφέας συνδέει (ρητορικά) τα προβλήματα της πόλης (The Urban) με την αναπαραγωγή της εργατικής δύναμης δεν φτάνει για να διαφοροποιήσει την προβληματική του από

τή γνωστή προβληματική (βλέπε 1ο μέρος) των κοινωνικών τάξεων που όρίζονται με βάση την κατανομή.¹⁵

2. Η κυριαρχία της παραγωγής νοείται σαν κυριαρχία λειτουργική/χωρική (functional/spatial). Έννοιολογικά, δεν έχει σχέση με την κυριαρχία της παραγωγής, όπως αυτή νοείται στο μαρξιστικό σχήμα (νόμος της αξίας, διάσταση ανάμεσα στην παραγωγή και την κατανάλωση, προτεραιότητα της καπιταλιστικής συσσώρευσης πάνω στις κοινωνικές ανάγκες).

3. Έτσι λοιπόν σύμφωνα με τόν Castells, «τό άστικό σύστημα» είναι αυτόνομο από τόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής α) στο βαθμό που τό τελευταίο βασίζεται στις σχέσεις παραγωγής και όχι στις σχέσεις κατανομής, β) στο βαθμό που ή μαρξιστική έννοια της κυριαρχίας της παραγωγής υποβαθμίζεται κατά αυθαίρετο τρόπο, σε μιά λειτουργική/χωρική μεταφορά.

Παρ' όλες αυτές τις παρατηρήσεις εξακολουθεί ως ένα βαθμό να μπαίνει τό ερώτημα γιατί ή παραπάνω θεωρητική θέση δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή. Η απάντηση στο ερώτημα αυτό είναι πολύ σημαντική γιατί απαιτεί την εξέταση της μεθοδολογίας, ή όποια οδηγεί σ' αυτή τή θέση.

Η θεωρητική προσέγγιση του Castells στά προβλήματα της πόλης (the urban questions) άκολουθεί τρία διαδοχικά επίπεδα: Στο πρώτο επίπεδο και κάτω από τόν τίτλο τά στοιχεία της άστικής δομής (the elements of the urban structure) παρουσιάζονται στόν αναγνώστη... «έπί μέρους αναλύσεις... πάνω σε όρισμένες ιστορικές διαδικασίες σχετικές με τό χώρο... ή όποιες θεωρητικοποιούντα ως ένα βαθμό έτσι ώστε να επιτρέψουν (στόν συγγραφέα) να προχωρήσει τήν έρευνα» (ΥΟ, σ. 128).¹⁶ Στο δεύτερο επίπεδο, εισάγεται ή έννοια του «άστικού συστήματος» ως μέσος «διευκρίνωσης κοινωνικών πρακτικών και συγκεκριμένων ιστορικών καταστάσεων έτσι ώστε άφ' έτέρου να χρησιμοποιηθούν γιά τήν έξαγωγή (γενικότερων) νόμων» (ΥΟ, σ. 241). Στο τρίτο επίπεδο, ο συγγραφέας επεξεργάζεται θεωρητικές σχέσεις πάνω στη διασύνδεση του «άστικού συστήματος» με τήν (ευρύτερη) κοινωνική δομή και τήν κοινωνική οργάνωση (ΥΟ, σ. 262). Στο βαθμό που τό θεωρητικό περιεχόμενο των δύο τελευταίων επιπέδων αντιστοιχεί στις επί μέρους αναλύσεις του πρώτου επιπέδου, αυτό που δεν γίνεται αποδεκτό εϊ-

15. Δεν γίνεται αναφορά στη σχέση ανάμεσα στην αναπαραγωγή του κεφαλαίου και στην αναπαραγωγή της έργασιας.

16. Σ' αυτό τό στάδιο ύπάγονται ή αναλύσεις πάνω στην κατωκία και στη σχέση χώρο/παραγωγή που ήδη παρουσιάστηκαν και συζητήθηκαν σ' αυτό τό άρθρο.

ναι ὁ ἐμπειρισμός πού διακρίνει τή μεταχείριση τῶν δύο κατ' ἐξοχὴν στοιχείων τῆς οἰκιστικῆς δομῆς. Στό βαθμό πάλι πού τὸ θεωρητικό περιεχόμενο τοῦ τελευταίου ἐπιπέδου εἶναι εὐρύτερο ἀπ' τὸ περιεχόμενο τοῦ πρώτου ἐπιπέδου, τὸ ἀπαράδεκτο στοιχεῖο εἶναι ὁ *θεωρητικισμός*: ἐννοοῦμε μ' αὐτὸν τὸν ὅρον τὸν τρόπο διαμόρφωσης τῆς θεωρίας (theory building) πού εἰσάγει τὸ αὐθαίρετο μὲ τὸ πρόσχημα ἀφηρημένων ἐπαγωγικῶν νόμων. Ἐννοοῦμε ἐπίσης μία κατάσταση ὅπου «ἡ ἐπιστημονικότητα δὲν ἀναζητᾶ τὸ ἀντικείμενο καὶ τοὺς ὁρους τοῦ ἀντικειμένου, τῆς προσέγγισής του, τῆς ἀντίληψης καὶ σύλληψής του, τῆς κατανόησής του σὰν τέτοιου, ἀλλὰ ὀρίζεται τὸ ἀντικείμενο μέσα ἀπ' τοὺς ὁρους τῆς ἐπιστήμης, μέσα ἀπὸ ἐπιστημολογικά ἀξιώματα. Δὲν εἶναι τὸ ἀντικείμενο πού συνεπάγεται μία ὁρισμένη ὁριοθέτηση (démarcation) πού τὸ διαφοροποιεῖ σέ σχέση μὲ ἄλλα, προηγούμενα, ἀντικείμενα. Εἶναι ἡ ἴδια ἡ ὁριοθέτηση πού φτιάχνει τὸ καινούργιο ἀντικείμενο» (Lefebvre 1971, σ. 416).

Αὐτὸς ἀκριβῶς ὁ τρόπος διαμόρφωσης τῆς θεωρίας χαρακτηρίζει τὸν ὁρισμὸ τοῦ σχεδιασμοῦ στὸν Castells, τῇ διασύνδεση τοῦ «ἀστικού συστήματος» μὲ τὴν κοινωνικὴ ὁργάνωση (ὅπου ἀποδίδεται προνομιακὴ θέση στὴν κοινωνικὴ διαστρωμάτωση καὶ τὴν κατανομή), τὴν ἐξειδικεύση τῶν νόμων καὶ ἀντιθέσεων τοῦ ΚΤΠ στὰ πλαίσια τῆς πόλης. Ἀλλὰ, ἂν ὁ ἐρευνητικὸς στόχος εἶναι νὰ κατανοηθεῖ ἡ σχέση οἰκιστικοῦ συστήματος καὶ (καπιταλιστικοῦ) τρόπου παραγωγῆς καὶ ἡ ἰδιαιτερότητα τοῦ πρώτου ὡς πρὸς τὸ δεύτερο, αὐτὸ πού θάπρεπε νὰ τοποθετηθεῖ στὸ κέντρο τῆς ἀνάλυσης εἶναι ὁ ΚΤΠ. Τέτοια συστηματικὴ προσπάθεια ἐπικέντρωσης πάνω στοὺς θεμελιακοὺς νόμους τοῦ ΚΤΠ καὶ τῆς διατύπωσης ἑνὸς ἐννοιολογικοῦ συστήματος γιὰ τὴ διερεύνηση τῶν ἐπιπτώσεων τῶν νόμων αὐτῶν στὸ πλαίσιο τῆς πόλης, ἀπουσιάζει ἐντελῶς ἀπὸ τὸ *Urban Question*.

Ὁ ἱστορικὸς ὕλισμός καὶ ἡ θεωρία τοῦ χώρου:
Μερικά συμπεράσματα

Ὁ μεθοδικὸς ρόλος τῆς προβληματικῆς πού περιγράφτηκε στὸ πρῶτο μέρος αὐτῆς τῆς ἐργασίας εἶναι περισσότερο ἀποτελεσματικὸ τῆς διάστασης ἀπ' ἑνὸς ἀνάμεσα στὴν ἐννοία τῆς κοινωνίας καὶ τὴν ἐννοία τῆς οἰκονομίας καὶ ἀπ' ἑτέρου ἀνάμεσα στὴν κοινωνιολογία καὶ τὰ οἰκονομικά (Shaw 1976, Clarke 1977). Ἡ συνεισφορά τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου καὶ τῆς μεθόδου τὸν σὸ θεωρητικὸ πεδίο τῆς πόλης δὲν θάπρεπε νὰ περιορίζεται ἀπλᾶ στὴ διακήρυξη ὅτι τὰ προβλήματα τῶν πόλεων εἶναι συνέπεια τοῦ καπιταλισμοῦ (βλέπε *UQ*, σ. 308). Αὐτὸν τὸν ρόλο θὰ μπορούσε κάλλιστα νὰ τὸν παίξει κάθε μορφῆς ἠθικολογικὸς ἀφορισμός τοῦ συστήματος, χωρὶς καθόλου νὰ ἀπαιτεῖται ἐναλβητικὸ ἐννοιολογικὸ σύστημα.

Ἀντίθετα ἡ συνεισφορά τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου εἶ-

ναι συνάρτηση τῆς δυνατότητάς του νὰ διαφωτίζει προβληματικές ἀπόψεις τῆς πραγματικότητας πού συσκοτίζονται ἀπὸ τὰ ἄλλα θεωρητικά σχήματα καὶ μεθόδους (καὶ εἰδικὰ ἀπὸ θεωρητικὴ διάσταση ἀνάμεσα στὰ οἰκονομικά καὶ τὴν κοινωνιολογία). Ἡ δυνατότητα αὐτὴ πηγάζει ἀπὸ τὴν εἰσαγωγὴ ἐννοιῶν πού ἐκφράζουν νέες σχέσεις. Ἐπει, ἡ εἰσαγωγὴ αὐτῆ καθ' ἑαυτὴν τῆς ἐννοίας ἀναπαραγωγῆς τῆς ἐργατικῆς δύναμης» (ΑΕΔ) στὴ μελέτῃ τῆς πόλης ἔχει κάποια σημασία, ὅπως σωστά προτείνει ὁ Castells στὸν ἐπίλογο τῆς ἀγγλικῆς ἐκδόσεως τοῦ βιβλίου του (Castells, 1977). Πρέπει ὅμως νὰ ὑπογραμμισθεῖ ὅτι ἡ σημασία τῆς εἶναι πολὺ περιορισμένη στὸ βαθμὸ πού εἶναι *δυνητικὴ* καὶ μόνο.

Ἡ ἐννοία «ἐργατικὴ δύναμη» καὶ ἡ ἐννοία τῆς «ἀναπαραγωγῆς τῆς» δὲν ἐπιβάλλουν τὴ συγκεκριμενοποίηση τοῦ θεωρητικοῦ περιεχομένου τους μέχρις ὅτου καὶ ἐφόσον ἡ ἀνάλυση ἑνὸς συγκεκριμένου προβλήματος (π.χ. τῆς κατοικίας) προχωρήσει καὶ ἀναχθεῖ σέ σχέσεις πού ἀναλύονται καὶ βρίσκονται νὰ ἐνυπάρχουν στὸ θεωρητικὸ πλαίσιο ἀπὸ τὸ ὁποῖο οἱ ἐννοιες αὐτὲς ἔλκουν τὴν καταγωγή τους (ἱστορικὸς ὕλισμός). Σέ κρίσιμα σημεία τῆς ἀνάλυσης, στὴ μελέτῃ τοῦ συγκεκριμένου, ὁ συγγραφέας ἐγκαταλείπει οὐσιαστικά τὶς *μαρξιστικές ἐννοιες* καὶ ἀποτυγχάνει ἔτσι στὴν προσπάθεια τοῦ θεωρητικοῦ ἐπαναπροσδιορισμοῦ τῶν προβλημάτων τῆς πόλης. Μὲ αὐτὴ ἀκρίβη τὴν ἐννοία ὑποστηρίζουμε στὴν ἀρχὴ τοῦ ἄρθρου ὅτι τὸ μαρξιστικὸ ἐννοιολογικὸ σύστημα παραμένει ἔνας κώδικας *γιατί, ἐνῶ εἰσάγεται ἡ μορφὴ τῶν ἐννοιῶν, ἐγκαταλείπεται τὸ περιεχόμενό τους*.

Τὸ ζήτημα ὅμως δὲν εἶναι ὅτι ἐμεῖς προτείνουμε ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς κατοικίας δὲν εἶναι πρόβλημα διαφορᾶς ἀνάμεσα στὴν προσφορά καὶ τὴ ζήτηση τοῦ συγκεκριμένου προϊόντος, ἢ ὅτι δὲν ἐμφανίζονται δυσλειτουργικότητες στὸ οἰκιστικὸ σύστημα σὰν συνέπεια τῆς ὑπερσυγκέντρωσης τῆς παραγωγῆς σὲ τὸν χώρο. Τὸ ἐρώτημα πού μπαίνει εἶναι ἂν τὰ μαρξιστικά γνωστικά ἐργαλεῖα (π.χ. ἡ εἰσαγωγὴ τῆς ἐννοίας ΑΕΔ) χρησιμοποιοῦνται ἀποτελεσματικά γιὰ τὴ διάγνωση νέων πλευρῶν/διαστάσεων αὐτῶν τῶν προβλημάτων γιὰ τὸ ξεπέρασμα τῆς μεθοδικῆς τους ὁριοθέτησης. Ἡ ἀπάντηση σ' αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα εἶναι ἀρνητικὴ.

Ἀποτέλεσμα τῆς ἀποτυχίας νὰ ἐπαναπροσδιορίσει τὰ προβλήματα τῆς πόλης, διαφωτίζοντας τὴν τακτικὴ διάστασή τῆς οἰκιστικῆς δομῆς, εἶναι ὅτι ὁ Castells μᾶς προσφέρει ἕνα προσδιορισμὸ τοῦ σχεδιασμοῦ πού ἔχει ρητορικὲς μόνο διαφορὲς ἀπὸ τὸ συμβατικὸ προσδιορισμὸ (1ον μέρος) χωρὶς τὴν παραμικρὴ ἐπαύξηση τῆς ἐρμηνευτικῆς του ικανότητας. Σὺμφωνα μὲ τὸν συγγραφέα, ἡ κρατικὴ ἐπέμβαση στὸ οἰκιστικὸ σύστημα ὑπηρετεῖ τὰ συμφέροντα τῆς κυρίαρχης τάξης (μιά καὶ ἡ ἀναπαραγωγὴ τῆς ἐργατικῆς δύναμης εἶναι ἀπὸ τὰ ἐκ τῶν οὐκ ἄνευ τοῦ συστήματος) ἀλλὰ

συντελείται μέσα σέ διανεμητικούς περιορισμούς (distributional limits) που πηγάζουν από τη λογική του συστήματος. Όπως ήδη προτείναμε όμως, είναι, μεθοδολογικά, απαράδεκτο να δεχτούμε σάν αξίωμα την ταξική λογική, γιατί η διαπίστωση αυτής της λογικής πρέπει να βρίσκεται στο τέμα της ανάλυσης και όχι στην άφετηρία της (Lefebvre 1972).

Η θεμελίωση και επιβεβαίωση της ταξικής λογικής είναι αντίκειμενο ιστορικής ανάλυσης (σέ αντίδιαστολή πρὸς τή δομική ανάλυση), που επικεντρώνει πάνω στη λειτουργία του νόμου της αξίας και πάνω στις διαδικασίες και στρατηγικές με τις οποίες τό κεφάλαιο «τείνει να υπαγάγει άλλες οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις με τρόπο που σχέσεις σέ σφαίρες φαινομενικά απομακρυσμένες από την παραγωγή να κυριαρχούνται από τή σχέση: κεφάλαιο...» (Clarke, 1977). Τά προβλήματα της πόλης και της περιφέρειας απαιτούν γιά τήν κατανόησή τους θεωρητικά έργα αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς κατεύθυνσης.

Οἱ συνθήκες κάτω από τις οποίες τά προβλήματα της συλλογικής κατανάλωσης, συμπεριλαμβανομένης και της κατανάλωσης της κατοικίας, μένουν ἄλυτα ἢ ἀντιμετωπίζονται με τή μία ἢ τήν ἄλλη «λύση», είναι στά πλαίσια του ΚΤΠ, ιστορικά καθορισμένες. Γιά νά καθορίσουμε ἀναλυτικά τίς συνθήκες αὐτές πρέπει νά κάνουμε ἀντικείμενο τῆς ἀνάλυσης αὐτό ἀκριβῶς που ὁ Castells ὀνομάζει «περιορισμούς»: ὁ συγγραφέας, ἀντίθετα, ἐξαιρεῖ τό ἀντικείμενο αὐτό ἀπό τά πλαίσια τῆς γνωστικής διαδικασίας μέ τό νά ἀποδίδει στούς «περιορισμούς» χαρακτηρισά ἀχρονικό καί ἀνιστορικό στο ἔσωτερικό του ΚΤΠ· ἡ ἐπαναφορά τους στο κέντρο τῆς γνωστικῆς προσέγγισης συνεπάγεται καί προϋποθέτει ἱστορική ἀνάλυση τῆς ταξικῆς πάλης στο ὁικονομικό καί πολιτικό ἐπίπεδο.

Η κριτική που κάναμε ὡς ἐδῶ, σ' αὐτό τό ἄρθρο, κράτησε μία ἀπόσταση ἀπό τή συζήτηση γύρω ἀπό τή φύση του καπιταλιστικού κράτους. Αὐτό ἔγινε σκόπιμα γιά νά ὑπογραμμιστοῦν καί παράλληλα νά ἀποφευχθοῦν ὁρισμένα θεωρητικά λάθη που ἀπαντώνται πολύ συχνά στη σχετική βιβλιογραφία καί που ἀνατακλῶν τήν ἑλλίπη γερφύρωση ἀνάμεσα στίς ἀνάλυσεις στά θέματα τῆς πόλης ἀφ' ἑνός καί τῆ θεωρία του Καπιταλιστικού Κράτους ἀφ' ἑτέρου. Σκόπιμα ἔπινος ἡ θεωρητική κριτική που ἀπευθύνουμε στη δουλειά του Castells ἀποφεύγει νά χρησιμοποιοῦνται σάν ἀρχή μία ἐναλλακτική (θεωρητική) ἀντίληψη γιά τό καπιταλιστικό κράτος. Ἀντί γι' αὐτό δεῖξαμε ὅτι ὁ συγγραφέας κάνει σοβαρά λάθη στο ἐπίπεδο τῆς ἀνάλυσης τῶν στοιχείων του οἰκιστικοῦ χώρου.¹⁷ Δείξαμε ὅτι μέσα ἀπό μία σειρά μεθοδολογικά λάθη, τό οἰκιστικό σύστημα καί τά οἰκιστικά προβλήματα ἐμρα-

νίζονται ἀπό τόν συγγραφέα σάν ἀνεξάρτητα ἀπ' τό καπιταλιστικό σύστημα παραγωγῆς (μέ τή μαρξιστική ἔννοια) καί ὅτι ἡ ἔσωτερική τυπική συνοχή τῆς ἐπιχειρηματολογίας του στηρίζεται πάνω σ' αὐτήν ἀκριβῶς τήν αὐθαίρετη ἀνεξαρτητοποίηση.

Τό νά ἀρχίσει κανεῖς ἀπό μία πολύ γενική θέση σχετικά μέ τή φύση του καπιταλιστικοῦ κράτους καί τό περιεχόμενο κρατικῶν ἐπεμβάσεων καί στη συνέχεια νά προχωρήσει σέ ἀντίστοιχους ὁρισμούς γιά τό περιεχόμενο τῆς οἰκιστικῆς πολιτικῆς, είναι ἀναστροφική τῆς ἐρευνητικῆς διαδικασίας καί δέν μπορεῖ, παρά νά ὀδηγήσει σέ (ἐπιχειρήματα) ταυτολογικά. Μία ὑλιστική θεωρία του (Καπιταλιστικοῦ) Κράτους θά ἐδραιωθεῖ μόνο σάν ἀποτέλεσμα μιᾶς μακρᾶς πορείας ἀναλύσεων τῶν ἐπεμβάσεων του κράτους σέ διαφόρους τομεῖς (δέν προκειμένω: τόν οἰκιστικό). Αὐτό βεβαίως δέν σημαίνει ἐπίσης ὅτι μία τέτοια θεωρία μπορεῖ νά προκύψει ἀπό μία σειρά ἐμπειρικῶν μελετῶν χωρίς θεωρητική μεσολάβηση. Ἐκείνο που ἀπαιτεῖται σάν προϋπόθεση γιά τή θεμελίωση του ταξικοῦ περιεχομένου τῆς οἰκιστικῆς πολιτικῆς δέν είναι ἕνας γενικός ὁρισμός του κράτους που νά ἀκολουθεῖται ἀπό τήν ἐπαλήθευση τῆς πρότασης (ὑπόθεσης) μέ ἐμπειρικό ὕλικό ἀπό τόν συγκεκριμένο τομέα τῆς πραγματικότητας, ἀλλά ἀντίθετα ἀπαιτεῖται ἡ θεωρητική σύλληψη καί κατανόηση του οἰκιστικοῦ προβλήματος στη σχέση του μέ τήν καπιταλιστική συσσώρευση, τους νόμους της καί τίς ἀντιθέσεις της στά πλαίσια συγκεκριμένων ἱστορικῶν διαδικασιῶν. Στή συγκεκριμένη φάση διερεύνησης του οἰκιστικοῦ προβλήματος που βρισκόμαστε σήμερα, ἡ θεωρητική ἐπεξεργασία τῶν παραπάνω σχέσεων δέν είναι καθόλου ἱκανοποιητική· στήν περίπτωση του Castells ἡ ἐπεξεργασία τέτοιων σχέσεων ἦταν πρακτικά ἔξω ἀπό τους στόχους καί τά πλαίσια τῆς ἀνάλυσης, καί αὐτό είναι ἀποτέλεσμα τῆς ἀναστροφῆς τῆς μαρξιστικῆς μεθόδου, ἐνῶ σέ ἄλλες περιπτώσεις ¹⁸ είναι ἑλλειψής ἡ προβληματική.

Γιά νά συνοψίσουμε μερικά ἀπό τά κυριότερα σημεία που θίξαμε ὡς ἐδῶ σέ διάφορα σημεία του ἄρθρου θά ἦταν χρήσιμο νά ἀντιπαραθέσουμε δύο διαφορετικές ἀντιλήψεις (1 abc καί 2 abc) σχετικά μέ τήν ἐνταξη τῆς οἰκιστικῆς προβληματικῆς στην ἐνδύτερη κοινωνική προβληματική. Ἡ προβληματική που ἔχει ἀναπτύξει ὁ Castells (1969, 1972, 1977) καί αὐτή που περιγράφτηκε στο πρῶτο μέρος του ἄρθρου είναι καί οἱ δύο ἐγγεγραμμένες στην πρώτη ἀντίληψη, ἀνεξάρτητα ἀπ' τίς προθέσεις του Castells νά ξεπεράσει τά ὅριά της.

Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στίς δύο προοπτικές δέν ἀντανακλά τή διάσταση ἀνάμεσα σέ μαρξιστικές καί μὴ μαρξιστικές προσεγγίσεις στο βαθμό που οἱ πρῶτες

17. Είναι πολύ σημαντικό τό γεγονός ὅτι παρόμοια λάθη συναντᾶμε καί στίς προσεγγίσεις ἄλλων συγγραφέων που ὑποθέτουν ἀντιδιαμετρική θέση σχετικά μέ τό ρόλο του κράτους.

18. Είναι κυρίως ἡ δουλειά του Lojkin που ὑπονοεῖται ἐδῶ. Σέ μικρότερο βαθμό ἀφορᾶ καί τήν ἀνάλυση του Ball (1978).

δέν αποτελούν παρά άπλές δηλώσεις (έρευνητικών) προθέσεων. Άν συγκριθεί με την πρώτη προοπτική, ή δεύτερη είναι ευρύτερη με την έννοια ότι περιέχει θεωρητικές σχέσεις που διαφωτίζουν τό μειοδοτικό χαρακτήρα της πρώτης. Η σημαντικότερη γραμμή διαχωρισμού ανάμεσα στις δύο προσεγγίσεις άντανακλά τη σύλληψη της ανταγωνιστικής σχέσης ανάμεσα στην ανταλλακτική άξια και την άξια χρήσης και της έκφρασης της στον οικιστικό χώρο.

- 1a. Στην πρώτη προοπτική ό χώρος είναι ή αντικειμενοποίηση του κοινωνικού, τό αποτέλεσμα ενός ιστορικού παρελθόντος, τό προϊόν της έργασίας και του καταμερισμού της έργασίας, τό σύνολο των προϊόντων που τον κατέχουν: ό χώρος είναι πραγματοποιημένος, αντικειμενοποιημένος και κατά συνέπεια λειτουργικός (Lefebvre, 1972).
- 2a. Στη δεύτερη προοπτική, ό χώρος δέν θά ήτανε αντικειμενο/πρόϊόν, ή ένα σύνολο από αντικείμενα, ούτε θά ήτανε άπλως ένα μέσο τό σπουδαιότερο άπ' όλα τά μέσα, ή προϋπόθεση όλης της παραγωγής και ανταλλαγής. Ό χώρος θά ήταν κατά κύριο λόγο συνδεδεμένος με την αναπαραγωγή των (κοινωνικών) σχέσεων παραγωγής (Lefebvre, 1972, ύποθέσεις πάνω στό χώρο Ρ 39).

Οί άξίες χρήσης του παρελθόντος προσχωρούν στις ανταλλακτικές άξίες, παλοούνται και άγοράζονται, γίνονται σπάνιες. Η φύση, όπως ό χώρος, κόβεται σέ κομμάτια, κατακερματίζεται και πουλιέται κατακερματισμένη. Καταστρέφεται και επανασυγκροτείται με βάση τις έπιταγές του Καπιταλισμού (Lefebvre, 1972).

- 1b. Οί παραγωγικές σχέσεις, στό μαρξιστικό σχήμα, ή ή κοινωνική δομή, στό σχήμα της μη μαρξιστι-

κής κοινωνιολογίας, δημιουργούν σχέσεις κατανομής: έξ αίτίας της τελευταίας υπάρχει άνιση πρόσβαση στή χρήση/κατανάλωση του χώρου από τά μέλη των εισοδηματικών τάξεων (Distributive classes). Μ' άλλα λόγια, οί εισοδηματικές τάξεις θεωρούνται ως μέσο επίπεδο ανάμεσα στις παραγωγικές σχέσεις (που είναι άχωρικές) και την άνιση κατανάλωση/χρήση του χώρου.

- 2b. Η κατανάλωση και χρήση του χώρου από τό ένα μέρος και οί καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής από τό άλλο, δέν είναι έξωτερικές οί μέν από τις δέ, άλλ' άπλως συνδεδεμένες μέσω των σχέσεων κατανόμης που πηγαίνουν από τις δεύτερες.

Οί παραγωγικές σχέσεις δέν υπάρχουν πρώτα έξω από τό χώρο και καταλαμβάνουν τό χώρο σ' ένα επόμενο στάδιο. Άκόμα, υπάρχουν εκφράσεις των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, όπου ή χωρική διάσταση είναι σημαντική και οί όποιες συνεπάγονται τις κρίσεις στά επίπεδα της κατανάλωσης και χρήσης του χώρου.

- 1c. Στην πρώτη προοπτική είναι ή κατανάλωση/χρήση του χώρου που θεωρείται κοινωνικά προβληματική παρά ή παραγωγή/Έλεγχος (ή παραγωγή του χώρου θεωρείται μόνο τεχνικά προβληματική). Στο βαθμό που ή παραγωγή/Έλεγχος του χώρου και ή κατανάλωση/χρήση άποτελούν άντικείμενα θεωρίας, τείνουν νά άνήκουν σέ σχετικά αυτόνομους κλάδους θεωρίας.
- 2c. Στη δεύτερη προοπτική, και ή παραγωγή/Έλεγχος του χώρου και ή κατανάλωση/χρήση του είναι και έξίσου προβληματική από κοινωνική άποψη. Έπί πλέον οί δύο περιοχές είναι ή μπορούν νά άποτελέσουν ένα ένιαίο θεωρητικό πεδίο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ball, M. (1978), «British Housing Policy and the House Building Industry», *Capital and Class*, No 4, σ. 78-99, Spring, 1978.
- Blackburn, R., ed. (1976), *Ideology in Social Science*, Fontana.
- Castells, M. (1969), «Vers une Théorie Sociologique de Planification Urbaine», *Sociologie du Travail*, No 4.
- Castells, M. (1972), *La Question Urbaine*, Paris: Maspéro.
- Castells, M. (1977), *The Urban Question*, London: Edward Arnold.
- Clarke, S. (1977), «Marxism, Sociology and Poulantzas' Theory of the State», *Capital and Class*, No 2, Summer, 1977.
- Cowan, P. ed. (1973), *The Future of Planning*, Heinemann.
- Cullingworth, J. (1972), *Problems of an Urban Society*, London.
- Dialectiques, Revue Trimestrielle, «Petits éléments pour un grand débat: L'Etat», No 17, (1977).
- Faludi, A. ed. (1973), *A Reader in Planning Theory*, Pergamon Press.
- Geras, N. (1976), «Marx and the Critique of Political Economy», in *Ideology in Social Science*, edited by R. Blackburn, Fontana.
- Harvey, D. (1973), *Social Justice and the City*, London: Edward Arnold.
- Harvey, D. (1974), «Class-Monopoly Rent, Finance Capital and the Urban Revolution», *Regional Studies*, Vol. 8.
- Holloway, J. and Picciotto, S. (1977), «Capital, Crisis and the State», *Capital and Class*, No 2, Summer.
- Laclau, E. (1976), «The specificity of the political: around the Poulantzas-Miliband debate», *Economy and Society*, Vol. 5.
- Lebas, E. (1977), «Monopolville: the Economic and the Political Logic of Capitals», *International Journal of Urban and Regional Research*, 1 (1).
- Lefebvre, H. (1968), *Le Droit à la Ville*, Editions Anthropos.
- Lefebvre, H. (1970), *La Révolution Urbaine*, Gallimard.
- Lefebvre, H. (1971), *Au-delà du Structuralisme*, Editions Anthropos.
- Lefebvre, H. (1972), *Espace et Politique: Le Droit à la Ville II*, Editions Anthropos.
- Lefebvre, H. (1973), *La Survie du Capitalisme: la Reproduction des rapports de Production*, Paris.

- Lojkin, J. (1976), «Contribution to a Marxist Theory of Capitalist Urbanisation», in *Urban Sociology: Critical Essays*, Pichvance, C.G. (ed), Tavistock Publications.
- Lojkin, J. (1977b), «L'analyse marxiste de l'Etat», *International Journal of Urban and Regional Research*, 1 (1)
- Lojkin, J. (1977a), «Strategies of Large Firms» in *Captive Cities*, Harloe M. (ed.)
- Marx, K., *Grundrisse Translation*, published in Pelican Books, 1973.
- Marx, K. and Engels, F., *The German Ideology*, Lawrence and Wishart, 1964.
- Massey D. (1974), *Towards a Critique of Industrial Locational Theory*, Centre for Environmental Studies, Research Paper, No. 5.
- Nell, E. (1976), «Economics: the Revival of Political Economy», in *Ideology in Social Science*, edited by R. Blackburn, Fontana.
- O'Connor, J. (1973), *The Fiscal Crisis of the State*, New York.
- Pahl, R.E. (1970), *Patterns of Urban Life*, Longman, London.
- Poulantzas, N. (1968), *Pouvoir, Politique et Classes Sociales de l'Etat Capitaliste*, Paris, Maspéro.
- Poulantzas, N. (1975), *Classes in Contemporary Capitalism*, New Left Books.
- Preteceille, E. (1973), «La Planification Urbaine», *Economie et Politiques*, Mars, 236.
- Rex, J. and Moore, R. (1967), *Race Community and Conflict, Institute of Race Relations*, Oxford University Press, London.
- Scott, G. (1976), «Industry and Employment in London, Greater London Council, Intelligence Unit», *London Topics*, No. 14.
- Simmie, J.M. (1974), *Citizens in Conflict: The Sociology of Town Planning*, Hutchinson Educational, London.
- Shaw, M. (1976), «The Coming Crisis of Radical Sociology», in *Ideology in Social Science*, edited by R. Blackburn, Fontana.
- Weatheritt, L. and Lovett, A.F. (1976) *Manufacturing Industry in Greater London*, GLC Research Memorandum, RM 498.